[arkiv]magasinet

1/14

INFORMASJON FRA RIKSARKIVAREN

TEMA:

Anno 1814

[arkiv]magasinet

Arkivmagasinet er Arkivverkets faglige tidsskrift og retter seg mot et bredt, historieinteressert publikum. Arkivmagasinet skal være et orienterende og debattskapende tidsskrift som medvirker til å utbre kunnskap om arkivenes egenart og deres viktige rolle i samfunnet.

Arkivmagasinet ønsker å stimulere til økt interesse for og bruk av arkivmateriale i Riksarkivet, statsarkivene og Samisk arkiv.

Redaktør
Leif Thingsrud

I redaksjonen
Kristin Brattelid, Helena Eriksson, Trond Inge Karlsen, Margit Løyland, Terje Nomeland, Tor Weidling og Øyvind Ødegaard

Reprofoto
Odd Amundsen, Riksarkivet

Redaksjonens adresse
Riksarkivet, se bakre omslag

Design
Agendum See Design

Layout
Morten Hernæs, 07 Media – 07.no

Repro og trykk
07 Media – 07.no

ISSN 0801-5449

Bidrag til neste utgave må være i redaksjonen før 24.03.2014.

Løssalg: kr 40
Årsabonnement (3 nr.): kr 100
Offentlige institusjoner, museum o.l.: gratis
Opplag: 2700

FORSIDEBILDE:
Kammerherre von Løvenskiolds adgangstegn til riksforsamlingen på Eidsvoll. Original i Riksarkivet (PA-0040 Christian Holst: Fe_63).

INDRE OMSLAG:
I 1814 ble flaggene til flåten sydd ved Kristiansand verft. Tegning av verftets hovedmagasin fra 1810. Original i Riksarkivet (Kart- og tegningssamlingen: ”1814”_68). Utsnitt.

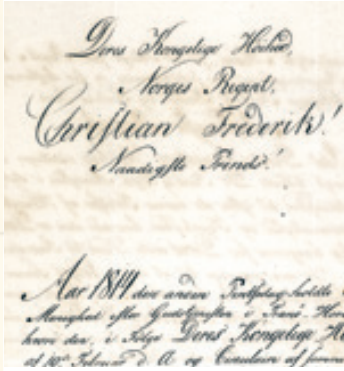

6 For sent til riksforsamlingen

Innhold

FOTO: KARI-MARTE FRØYSET/NORSKE HJEM

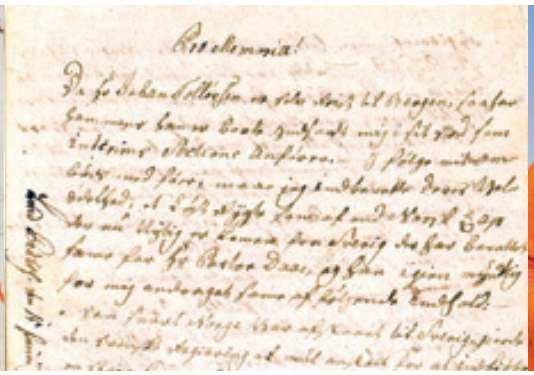

11 Christian Frederiks norske flagg

21 Samenes rolle i krigen i 1814

30 Historisk mat på alle fat

TEMA: ANNO 1814

6 For sent til riksforsamlingen, først ute med stortingsvalg
11 Christian Frederiks norske flagg i 1814
17 En broket forsamling på Kristianiafjorden
21 Samenes rolle i krigen i 1814
24 ”Svensksindet”. Glimt av stemningen i Kristiansand sommeren 1814
27 Hverdagsliv ved Vardøhus festning i 1814
30 Historisk mat på alle fat
34 ”Det norske folk i 1814”

ANDRE ARTIKLER

35 Grunnlovsjubileet i 1914: 100-års-feiringen på Eidsvoll

FASTE SPALTER

39 Krøniken
41 Bokmeldinger og notiser

EIDSVOLL MUSEUM/FOTOSAMLING

35 Grunnlovsjubileet i 1914

Våren 1814 sirkulerte det et skriv blant bøndene i området rundt Bergen. Skrivet oppfordret folk til å møte opp i Bergen 25. juli for å protestere mot de høye kornprisene som de beskyldte kjøpmennene for.

Denne dagen kom det en stor folkemengde til byen. Utsendinger fra bøndene krevde at myndighetene skulle sette en maksimalpris på korn. I første omgang ga ikke myndighetene etter for presset, men måtte til slutt gå med på kravet.

Aksjonen, som myndighetene kalte "det tumultariske optrin", fikk dog et rettslig etterspill. En kommisjon forhørte nesten ni hundre personer. Fire hundre ble satt under tiltale, og bare 66 av dem ble frikjent. 46 ble dømt til festningsarbeid, mens de andre fikk bøter. Kommisjonens dom, som ble avsagt i 1822, ble anket til høyesterett, som avsa sin dom i 1826. Saken sluttet først i 1827, da Kongen benådet alle de dømte.

Første side i protokollen etter kommisjonen som etterforsket og dømte de involverte i opptrinnet i Bergen. Original i Riksarkivet (Justisdepartementet, Kommisjonen vedrørende opptøyer i Bergen 1814 og almuens klager, pakke 1).

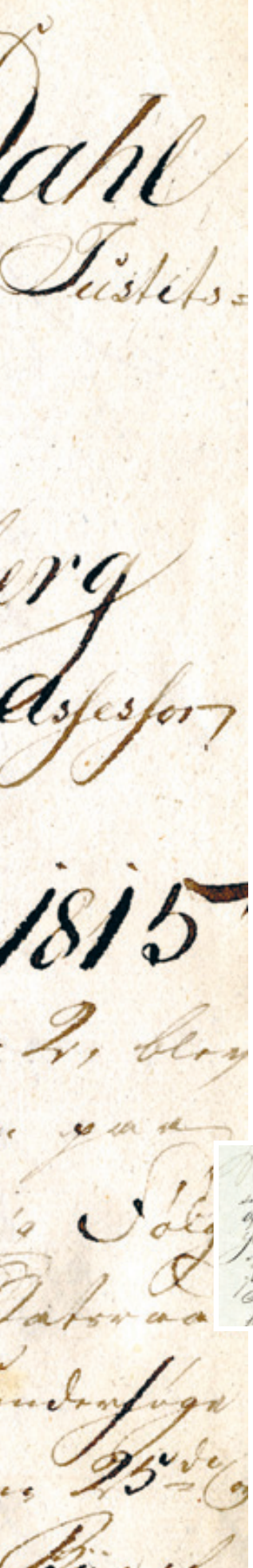

Fra [red]aksjonen

Det er vel knapt noen som ikke har fått det med seg. Vi er inne i et jubileumsår. Tohundreårsminnet for hendelsene i Kiel, Eidsvoll og Moss skal feires. Arkivmagasinet kan ikke være upåvirket av dette. Vår første utgave i jubileumsåret har således "Anno 1814" som hovedtema.

Sentrale kilder til de store begivenhetene i 1814 finnes mange steder, også utenfor Riksarkivet og statsarkivene. De kildene vil bli presentert omhyggelig nok i andre sammenhenger. Derfor har vi i dette nummeret av Arkivmagasinet valgt å fokusere på mindre kjente historier fra dette jubileumsåret. Vi gjør to dypdykk: i valgene i Nord-Norge og i spørsmålet om den nye nasjonens flagg.

Vi ønsker også å ta et blikk ut over landet slik det var i år 1814. Vanlige folks hverdag var påvirket av at det hadde vært flere uår etter hverandre i jordbruket og av den utenrikspolitiske situasjonen. Men stort sett gikk livet sin vante gang. Det gjaldt for fut så vel som for fant. I dette nummeret viser vi derfor glimt fra hverdagen til folk flest. Artiklene tar opp hendelser fra Kristiansand til Vardø. Vi ser nærmere på festningsliv og båtferdsel, men vi sender også lange blikk ned i matgrytene til de kondisjonerte, de som kunne unne seg den luksus å ha kjøtt på bordet. Så runder vi det hele av med et sprang over den halve tidsdistansen, og går bare ett hundre år tilbake, for å se nærmere på grunnlovsfeiringa på Eidsvoll i 1914.

God lesing!

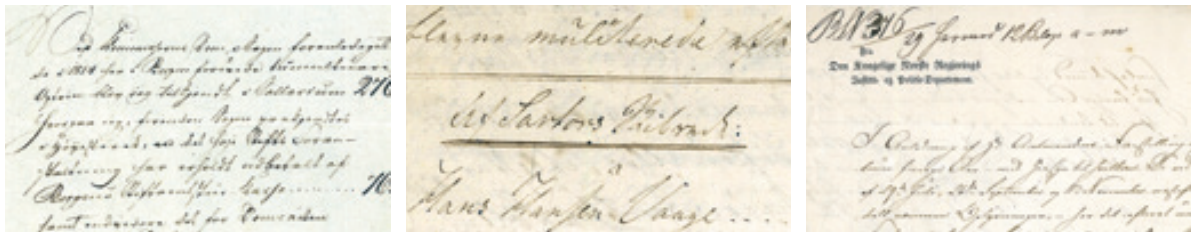

Dokumenter vedrørende det tumultariske opptrinn i Bergen i 1814. Dokument nr. 2 er en fortegnelse over noen av dem som ble ilagt bot for deltakelse i opptrinnet. Originaler i Statsarkivet i Bergen (Byfogd og Byskriver i Bergen: I. Rettergang, D.a.21, justis-, kommisjons- og bytingssaker).

For sent til riksforsamlingen, først ute med stortingsvalg

Nord-Norges deltakelse i valgene til riksforsamling i 1814 er en historie om politisk innsats på etterskudd. Valgene ble holdt så sent at ingen fra nord var representert på Eidsvoll. Men på ett område tok det nordligste Norge innersvingen på resten av landet. Det selvstendige Norges aller første stortingsvalg fant sted i Tromsø den 1. august 1814. Denne historiske kjensgjerningen har til nå vært lite påaktet.

AV BENTE ENGELSEN, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Stortingsvalget i Tromsø ble avviklet uten at landets myndigheter var orientert. Den nasjonale førstegangsbegivenheten sprang ut av amtmannens lokale handlekraft og finnes dokumentert i den originale fullmakten som ble utstedt til representantene man valgte. Begivenheten glimrer med sitt fravær i historiebøkene. Men i Stortingets historie finner vi de tre mennene innført som representanter for Finmarkens amt ved det ekstraordinære stortinget høsten 1814. Dette gir dem status som Norges først valgte stortingsmenn.

Statusen til tross: på samme måte som ved riksforsamlingen skulle Nord-Norges representanter og landets første stortingsmenn heller ikke denne gangen nå fram i tide.

Valgene til riksforsamling

La oss ta det fra begynnelsen. Norge ble avhendet til kongen av Sverige ved Kielfreden 14. januar. Da nyheten ble kjent i Norge, var reaksjonen harme og protest. Nordmennene nektet å godta bestemmelsen som gyldig. Prins og tronarving Christian Frederik befant seg i Norge som stattholder, og etter et møte med framstående norske menn på Eidsvoll den 16. februar stilte han seg i spissen for en norsk selvstendighetsreisning. Det skulle kalles inn til landsdekkende valg av representanter til en forsamling av "Nationens udvalgte Mænd", og forsamlingen skulle gi Norge en grunnlov.

Tiden var knapp. Sveriges kronprins Carl Johan befant seg på kontinentet med troppene sine, og

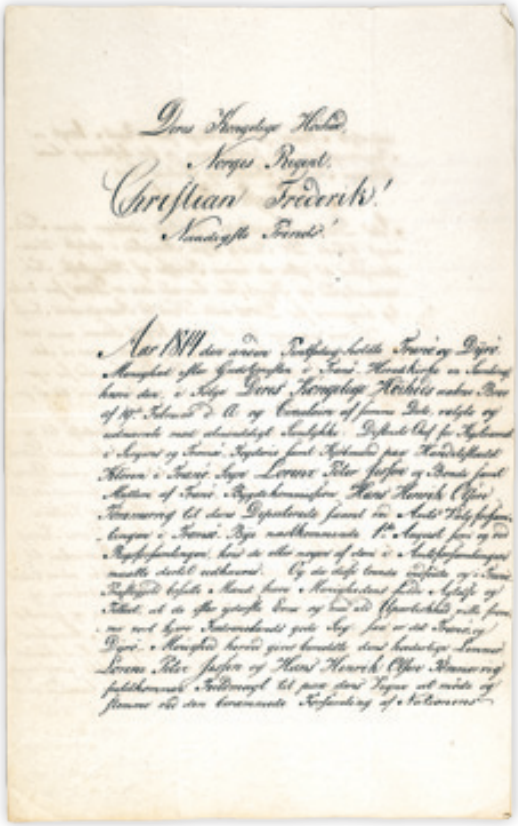

Fullmakt til valgmennene fra Tranøy og Dyrøy, utstedt 2. pinsedag, 31. mai. Original i Statsarkivet i Tromsø (Fylkesmannen i Finnmark: arkivstykke 2905).

grunnloven måtte lages før han nådde hjem og kunne gjøre krav på belønningen for krigsinnsatsen. 10. april ble fastsatt som dato da forsamlingen skulle tre sammen på Eidsvoll. I denne kampen mot tiden kom Nord-Norge ut som tapende part.

Kunngjøringer og instrukser om selvstendighet og valg gikk ut fra Christiania 19. februar. Valgene skulle skje i to runder: først lokale valg av valgmenn, deretter skulle valgmennene i hvert amt seg i mellom velge tre representanter til Eidsvoll. Christian Frederik la første valgrunde til kirkene og skrev ut ekstraordinær bededagsgudstjeneste som ramme for handlingen. Sogneprestene ble valgledere. Representantvalgene befalte han amtmennene å ta hånd om. De skulle bestemme tid og sted og innkalle samtlige valgmenn innen eget amt. Byene og det militære holdt egne valg.

Amtmann Christen Elster i Nordlandenes amt. Original av ukjent kunstner i Trondheim byarkiv, fotografert av Erik Olsen. Hentet fra Wikipedia commons.

Norge politisk delt i to

Valginstruksene ble raskt spredt på Østlandet. Allerede 25. februar holdt prester i en rekke kirker bededagsgudstjenester, og deretter ser vi en "bølge" av valg spre seg over resten av Sør-Norge. Jo lenger vekk fra Christiania, jo senere valg, slik er bildet som danner seg. Så langt nord som til Nord-Trøndelag rakk man å velge representanter tidsnok til at de kom seg av gårde til Eidsvoll. Men her gikk grensen. Nordlandenes og Finmarkens amt – det siste omfattet dagens Troms og Finnmark – fikk kunngjøringer og instrukser om valg så sent at de var på etterskudd allerede før de kom i gang.

Amtmann i Nordlandene, Christen Elster, fikk valgbefalingene med posten den 20. mars. Kollegaen hans i Finmarken, baron Wedel Jarlsberg, en fjern slektning av Herman Wedel Jarlsberg, fikk dem da samme postgang nådde Alta 14. april, fire dager etter at riksforsamlingen var trådt sammen.

Dette var norske kommunikasjoner anno 1814. Storm på kysten hindret postbåten i å ta seg fram, noe amtmann Elster påpekte i sitt svarbrev til Christian Frederik etter at han hadde mottatt befalingen. I en landsdel som var vant til denne typen forsinkelser i kommunikasjon med offentlige myndigheter, måtte embetsmennene utvise selvstendighet og ofte fatte avgjørelser etter eget skjønn. Så også i 1814. Og her finner vi interessante forskjeller i handlemåten til amtmennene Elster og Wedel Jarlsberg.

Amtmannen i Nordlandenes amt utsatte beslutningen

De to fikk samme oppdrag: bestem tid og sted for representantvalg i amtet du bestyrer og gi sogneprestene beskjed om dette så valgmennene kan samles. Dette skulle de gjøre "uopholdeligen" – uten å drøye. Men det var nettopp drøye amtmann Elster ga seg til å gjøre. Av svarbrevet han sendte går det fram at han ville utsette alle bestemmelser om representantvalg til de lokale valgmannsvalgene var kommet i gang. Ansvaret for å få ut infor-

masjon om disse hvilte på biskopen, og biskopen befant seg på reise i Trondheim, så prestene hadde ikke fått nødvendige instrukser. Dermed ville amtmannen vente til han fikk anbefalinger fra de regionale prostene, før han bestemte hvor og når representantvalg kunne avvikles.

Lokalvalg i Nordlandene gikk i gang først 29. april, etter at mannfolkene var tilbake fra Lofotfisket. De ble holdt uten at prestene hadde noe sted eller tidspunkt å henvise valgmennene videre til. Og slik ender historien om nordlendingenes vei til riksforsamling i 1814. For så lenge ventet Elster med å kalle inn til representantvalg, at før han kom så langt, nådde nyheten ham om at Grunnloven var vedtatt på Eidsvoll og kongen valgt. I sitt neste brev til Christian Frederik 20. juni meddelte amtmannen at han dermed fant det "upassende at sammenkalde Valgmændene fra Præstegjeldene til nogen Amtsforsamling; siden det uden Nytte ville foraarsage landet Bekostninger".

Nordlandenes amt ble på denne måten det eneste i landet som ikke oppfylte Christian Frederiks befaling av 19. februar om å gjennomføre valg av representanter til en riksforsamling.

Handlekraft og god planlegging i Finmarkens amt

Wedel Jarlsberg på Altagård må ha snudd seg raskt rundt da han fikk befalingen om å kalle sammen til valg. Fra starten av må han ha tatt med i beregningen at sjansen for å nå fram til Eidsvoll nok var liten, selv om vi her skal være klar over at et sluttidspunkt for forhandlingene ikke var fastsatt. Det var forsamlingen selv som vedtok at den skulle oppløses når grunnloven var ferdig.

Wedel Jarlsberg så likevel ikke dette som noen grunn til å la være å avvikle representantvalg. Den 14. mai underrettet han prestene i amtet om at valget av representanter var berammet til 1. august i Tromsø kjøpstad. For å rydde bort hindringer som kunne oppstå i forbindelse med den lange reisen mange av valgmennene måtte tilbakelegge, la han ved såkalte friskysspass som presten skulle gi valgmennene. Ved framvisning av dette til gjestgivere og skysskaffere måtte disse "uopholdeligen paa Forevisers Forlangende under alvorlig Tilsvar" framskaffe båt, en åttring, med nødvendig mannskap, "dog ej mere end fire Mand for at skydse dem til nærmeste Skiftested".

Karrige kår og ønske om politisk deltakelse

Valgmannsvalgene i nord ble avviklet med samme opplevelse av å delta i noe viktig, som den vi ser beskrevet sør i landet. Kilder som lar oss være vitne til stemningen, er bevart i form av fullmakter til de som ble valgt. Christian Frederik bestemte at det fra hvert valg skulle utformes en såkalt "adresse" til ham selv, skrevet som en høytidelig henvendelse og med fullmakt til valgmennene. Samme slags dokumentasjon ble utferdiget ved representantvalgene. Fullmakten fra Tranøy og Dyrøy i

"Tromsøe i Finmarkens Amt". Akvarell av Kristine Colban Aas, ca. 1823. Foto: Mari Karlstad. Tromsø Museum – Universitetsmuseet.

Senja (s. 7) beskriver utførlig menighetens troskapsfølelse overfor prinsen og forsikrer om kjærlighet til fedrelandet og det "store og herlige" mål de er med på å oppfylle – Norges selvstendighet. Ønske om å bidra skortet det ikke på, kan vi lese. Men ordene fra presten Nils Norman til prins Christian Frederik viser at det er folk preget av fattige kår som utgjør menigheten i Senja: "Staaer Tranø- og Dyrø- Menighed end tilbage for maaske de fleste Norges Menigheder i Formue til at virke, skal den dog ikke give nogen efter i god Villie." Uår og blokade av korntransport hadde skapt stor nød landet over i årene opp mot 1814. I Nord-Norge bidro feilslått fiske til å gjøre en allerede prekær situasjon enda verre.

Vi minnes om sulten som rådet, når vi ser på oppmøtelisten ved representantvalget i Tromsø 1. august. Ingen andre representantvalg hadde så stort frafall som dette. Seks av i alt førti valgmenn uteble. Fraværsårsaken for tre av dem er oppgitt i klare ordelag: "da de ikke ved Fraværelsen [hjemmefra] kunde see sin Familie forsørget". For befolkningen i Finnmark var pomorhandelen om sommeren livsviktig. Å bruke flere uker på å reise til Tromsø for å velge representanter til denne forsamlingen som skulle holdes i det fjerne sør, var utelukket.

Fullmakten som ble utstedt til Norges første stortingsmenn, datert Tromsø 1. august 1814. Original i Statsarkivet i Tromsø (Fylkesmannen i Finnmark: arkivstykke 2905).

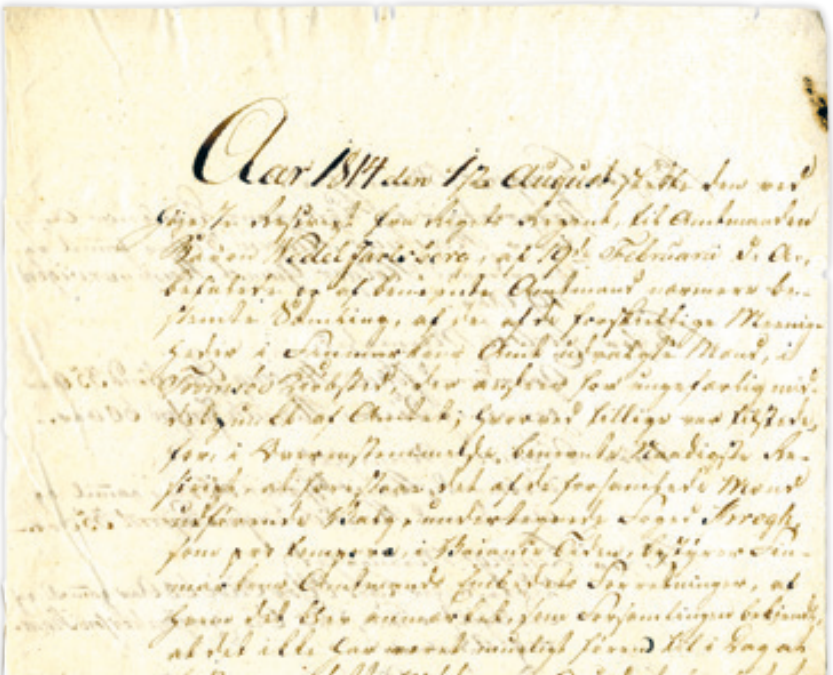

Stortingsvalg på eget initiativ

Valget som fant sted i Tromsø den 1. august 1814 skriver seg inn i historien som enestående på flere måter. Et blikk på kartet over Troms og Finnmark lar oss se amtet som hadde den største geografiske utstrekningen i Norge. Valgmennene fra Vadsø og Vardø hadde lengst reisevei av alle som i 1814 dro av sted til samlingspunktet midt i amtet for å velge eidsvollsmenn. Da de kom fram, hadde de tilbakelagt en kyststrekning omtrent som fra Bodø til Trondheim, gjennom farvann som fortsatt omtales som "et drøyt havstykke å passere".

Hva kom de fram til? Jo, til nyheten om at det de var reist av sted for å delta i, var avlyst. I stedet var noe nytt kommet til, som hadde snudd om på dagsorden for valgmøtet. Forsamlingen som for lengst hadde forlatt Eidsvoll, hadde bestemt at representanter fra hele landet skulle møtes til storting – det selvstendige Norges aller første – i februar 1815. Nyheten nådde amtmannen for Finmarken samtidig med nyheten om kongevalg og grunnlov, to uker før valgmøtet skulle finne sted. Hva var mer naturlig enn å la de allerede innkalte valgmennene stemme fram representanter dit? Ved å være ute så god tid i forveien kunne reisen sørover planlegges godt, så man i hvert fall ved den anledningen var sikret deltakelse.

Omkalfatringen av dagsorden gjør valget i Tromsø helt spesielt. Det var ikke kommet noen innkalling sørfra til valg av stortingsmenn. Amtmannen tok roret i egne hender og avviklet det første stortingsvalg i landets historie uten at verken kongen eller den nyoppnevnte regjeringen var orientert. Utskrivingen til valg av stortingsmenn nådde Tromsø først 17. august, og brevet ble da arkivert i amtmannens arkiv med påskriften "taget til Efterretning". "Det er tydelig å forstå at amtmannen anser de i august valgte deputerte berettiget til å møte på første Storting", skriver Tallak Lindstøl i Stortingets historie. Det skulle gå halvveis ut i september før resten av landet fulgte etter i det nordnorske stortingsvalgsporet.

Mennene som var samlet i Tromsø kjøpstad valgte tre representanter, slik reglene for valget av eidsvollsmenn krevde. Distriktssjef for kystvernet og handelsmann i Senja, Lorenz Peter Jessen, og presten Niels Drejer fra Hammerfest fikk begge 24 stemmer. Kjøpmann Hans Giæver fra Tromsø fikk nest flest, men fordi Christian Frederiks bestemmelse sa at minst en av representantene måtte være bonde, rykket mannen med tredje flest stemmer opp som representant. Han het Henrik Larsen Skjæret og kom fra Balsfjord i Troms. Takket være nettopp denne karen fikk Norges første stortingsvalg en etterhistorie som skiller det ut i enda et henseende.

En bonde hiver seg rundt

Som vi vet, gikk det ikke som planlagt med avvikling av storting i februar. Mens mennene i Tromsø var opptatt med å velge hvem som skulle reise dit, var krigen mellom Norge og Sverige i gang i sør. Mossekonvensjonen 14. august innførte våpenhvile og bestemte at et ekstraordinært storting skulle tre sammen 7. oktober for å tilpasse Grunnloven til unionen med Sverige. Kunngjøringen om dette nådde amtmannen i Tromsø den 20. oktober.

Nå skulle man kanskje tro at amtmann og representanter resignerte og konkluderte med at Finmarkens amt var geografisk og tidsmessig forhåndsdømt til å stå utenfor de politiske beslutningene dette betydningsfulle året. Slik gikk det ikke. Representant Henrik Larsen Skjæret ville det annerledes. Hvordan avgjørelsen ble tatt eller hvem som var pådriver vet vi ikke, men vi vet at Henrik Larsen gikk i båten og la kursen sørover.

På veien må han ha stoppet innom hos representant Jessen i Klauva i Senja og fått med seg fullmaktene som valgmennene hadde hatt med til Tromsø. Jessen var betrodd oppbevaring av de dyrebare dokumentene i påvente av at han selv sammen med Larsen og Drejer skulle begi seg på reise til februartinget. Nå ble Henrik Larsen alene om å ta turen. Sannsynligheten for å rekke fram i tide denne gangen kan neppe ha vært regnet som stor. Men stor nok til å prøve, må Henrik Larsen Skjæret ha tenkt. Det skulle ikke stå på ham!

Nord-Norge ble sikret representasjon i 1815

Da Larsen kom så langt som til Bodø, fikk han høre at ingen menn fra Nordland var reist til Stortinget. De hadde jo ingen å sende. Nyheten kan også ha nådd fram om at Stortinget var avsluttet. Det vi vet, er at reisen sluttet her. Kan vi leve oss inn i situasjonen til representant Larsen?

Det skulle være mulig. Men historien har en ende som lar oss slippe å fortvile på balsfjordingens vegne. Balsfjord bygdebok gir en fortsettelse på Lindstøls opplysning. Den viser at Henrik Larsen heiv seg rundt, nok en gang. Hvis stortingsrepresentasjon var over og ut denne høsten? Da fikk man gjøre det beste ut av saken. Larsen "forblev en tid i Bodø", beretter bygdeboka: "sysselsatt med tømmermannsarbeide bygget [han] et Jægtfartøi".

Det ordinære stortinget i 1815 ble utsatt til juli måned, av hensyn til den nordlige landsdelen. Denne gangen skulle Nord-Norge sikres representasjon. Nytt stortingsvalg ble skrevet ut, og ved valget for Finmarkens amt var det ingen av de tre fra 1. august 1814 som ble valgt på ny. Henrik Larsen kan på valgets tidspunkt fortsatt ha oppholdt seg i Bodø og var da ikke på valg. Det kunne man kanskje på landsdelens vegne beklage?

Kilde i Statsarkivet i Tromsø

Fylkesmannen i Finnmark: arkivstykke 2905

Litteratur

Jæger, Tycho C. (red.): *Riksforsamlingens forhandlinger. Tillægsdel*, Kristiania 1918

Lindstøl, Tallak: *Stortinget og Statsraadet 1814–1914*, Kristiania 1914

Årbok for Helgeland 1973

Pastor Niels Drejer, distriktssjef Lorentz Peter Jessen og bonde Henrik Larsen Skjæret fra Finmarkens amt var Norges først valgte stortingsmenn. Detalj fra fullmakten, også kalt adressen, stilet til Christian Frederik. Original i Statsarkivet i Tromsø (Fylkesmannen i Finnmark: arkivstykke 2905).

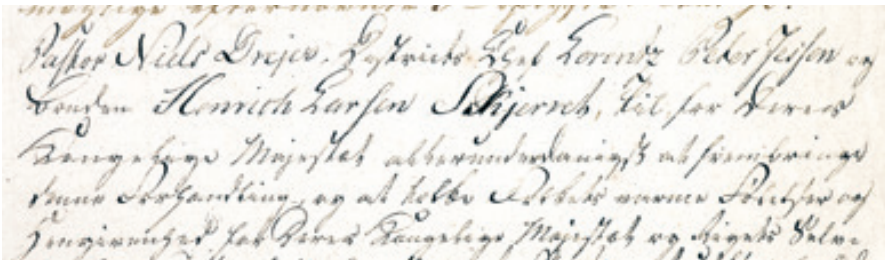

Christian Frederiks norske flagg i 1814

I jubileumsåret 2014 kan vi ikke feire tohundreårsdagen for flagget vårt. Det skjer først i 2021. Men også den nyfødte norske staten i 1814 fikk sitt eget flagg, og Christian Frederik hadde mer enn én finger med i det som foregikk.

AV KNUT JOHANNESSEN, SENIORRÅDGIVER, RIKSARKIVET

Kundgjørelse
angaaende
det Norske Flag.

Christian Frederiks kunngjøring om flagget ble første gang offentliggjort som særtrykk 27. februar. Teksten ble også gjort kjent gjennom avisen *Tiden* noen dager senere. Original i Riksarkivets bibliotek.

Beslutningen om å innføre et nytt norsk flagg er datert 27. februar 1814. Bare åtte dager tidligere hadde Christian Frederik publisert en rekke erklæringer i forbindelse med at han overtok ledelsen av riksstyret som regent. Den 2. mars fulgte kunngjøringen om etableringen av et regjeringsråd. Dette forteller at beslutningen om det nye flagget hadde høyeste prioritet. Den ble offentliggjort i form av en liten trykksak, der flagget var beskrevet slik:

[…] At det Norske Flag, saavel for Krigsfartøier som Kjøbmandsskibe, herefter skal være rødt, med et hvidt Kors, som deler Flaget i fire Afsnit, i hvilket Rigets Vaaben, den Norske Løve med Hellebarder, i guul Farve, anbringes paa det øverste Afsnit nærmest ved Flagstangen.

Det ble ikke laget noe bilde av flagget. For to hundre år siden var det ikke enkelt å produsere en illustrasjon til mangfoldiggjøring, og noe slikt så man kanskje ikke en gang behovet for, særlig ikke når tiden var knapp. Ut fra beskrivelsen skulle det ikke være vanskelig å danne seg et bilde av det nye flagget. Den røde duken med det hvite korset svarer til det danske flagget, dannebrog, og i det øverste feltet nærmest stangen skulle datidens utgave av det norske riksvåpenet plasseres, en løve som sto med alle bena på en krum hellebard. Hastverket med å trykke kunngjøringen viser seg forresten ved at ordet *Hellebarder* fikk med en r i enden istedenfor n.

Prinsens eget valg

Det har vært antatt at bestemmelsen om flagget var Christian Frederiks personlige valg, noe vi får bekreftet av konseptet eller kladden til kunngjøringen. Prinsen kan selvsagt ha søkt råd hos andre, men kladden, som har vært oversett til nå, er ført i pennen av ham selv. Dokumentet er desto mer interessant fordi det er fullt av rettelser som viser hvordan Christian Frederik veide sine ord og bearbeidet teksten. Det opprinnelige utkastet hadde karakter av en ordre, og ordlyden var omtrent denne:

Placat udfærdiges som bestemmer at det Norske Flag herefter skulle være Dannebroge, hvorhos den Norske Løve med Hellebarden skal anbringes i hvidt paa rødt Feldt i det øverste Afsnit af Korset næst ved Stangen.

Christian Frederiks første tanke var altså å omtale det nye norske flagget som dannebrog med den norske løve. Deretter omformulerte han seg og valgte den nøytrale beskrivelsen at flagget skulle være rødt, delt i fire avsnitt av et kors. Selv om dannebrog var den vanlige betegnelsen på det felles flagget for Danmark og Norge, har han nok innsett at navnet ville virke uheldig i en offentlig kunngjøring om flagget til en ny stat. Også i beskrivelsen av fargene ble det gjort en forandring. Prinsen hadde først tenkt seg at løven skulle være hvit, men forandret dette til den tradisjonelle gulfargen. Lengre ned på det samme arket oversatte prinsen teksten til fransk, som var hovedspråket stater imellom. Der tok han også med opplysningen om at bestemmelsen skulle gjelde både for marinefartøyer og handelsskip.

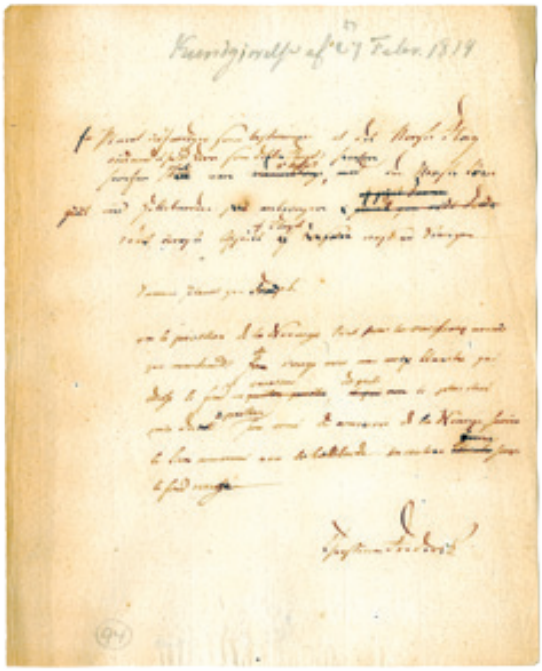

Prinsens arbeidsdager var hektiske, og han har neppe brukt særlig tid på denne saken. Trolig overlot han til regentskapets sekretær Carl Henrik von Holten å utarbeide trykkmanuskriptet på grunnlag av det flyktige konseptet. Det gjorde Holten ved å bruke den franske versjonen til å forandre og supplere den danske teksten.

Et flagg med begrenset bruk

I kunngjøringen om flagget er krigsfartøyer og kjøpmannsskip nevnt, og årsaken er at de førte – og fører – flagg med forskjellig form. Marinens flagg, som kalles orlogsflagg, skulle ha splitt i kortenden, mens handelsflagget var rett avskåret. Bestemmelsene om dette gikk tilbake til 1696 og 1748, og like lenge hadde proporsjonene i flagget, forholdet mellom langside og kortside, vært fastlagt. Derfor var det underforstått i den nye flaggkunngjøringen at proporsjonene skulle være de samme som før.
Som i andre land ble flagg i Norge og Danmark fremfor alt brukt om bord på skip. Flaggene var ofte store, slik at de lettere kunne identifiseres på langt hold. Når skipene førte flere flagg og vimpler som vinden tok tak i, var de et festlig syn. Gamle illustrasjoner viser at flaggene også var heist når skipene lå i havn, men på landjorda var det langt mellom flaggene. Det kunne være reist flaggstenger på bryggene, men privat bruk av flaggene forekom ellers ikke. Vår rause omgang med flagget har sitt opphav i unionsstridighetene med Sverige på slutten av 1800-tallet. Men krigsmakten flagget til lands i 1814, som den hadde gjort tidligere. Store splittflagg vaiet over festningene og på mindre forsvarsverk. De ble gjerne kalt kongeflagg.

Flagget settes i produksjon

Det skulle vise seg som et savn at plasseringen av den norske løve ikke var nøyere beskrevet i flaggkunngjøringen. Det kom for en dag da marinens fartøyer skulle få sin flaggutrustning fornyet.

Konseptet til Christian Frederiks kunngjøring om flagget. Dansk tekst øverst, fransk nederst. Original i Riksarkivet (Statsrådssekretariatet: Db_16).

Den eneste bevarte tegningen av flagget fra 1814 som vi kjenner i dag, er et orlogsflagg, datert 20. mai 1814. Etter dansk mønster har flagget bare to splitter. Senere splittflagg fikk også en tunge mellom de to spissene, slik skikken var i Sverige. Original i Riksarkivet (PA-0146 Ludvig Fr. Brock pk. 2).

Den norske marinen i 1814 besto av noen få seilskip og for øvrig av kanonbåter som ble rodd. De fleste fartøyene befant seg ved Kristiansand. Derfor gikk det ordre fra Christian Frederik i egenskap av kommanderende general til kaptein Jens Petter Stibolt, sjefen for marinens verft i Kristiansand, om å produsere flagg og vimpler til fartøyene. Ordren kom via festningskommandanten i Kristiansand, oberst Arenfeldt. Brevvekslingen som fulgte, befinner seg i arkivet til Sønnafjelske marinekommando i Riksarkivet.

Stibolt fant det nødvendig å omsette kunngjøringen av 27. februar i en tegning. Allerede 4. mars kunne han sende et utkast til flagg tilbake til Christian Frederik i Christiania. Tegningen har vi ikke lenger, men i brevet som fulgte med, fremhevet Stibolt at han hadde tegnet inn løven med samme retning som i det felles riksvåpenet for Danmark og Norge. Stibolt presiserte hvor viktig det var at flaggene fikk samme utseende overalt i Norge. Prinsen vurderte forslaget nøye. I sitt svar ga han beskjed om at stillingen til løven skulle forandres slik at den "vender udad", ikke "mod Flagstangen". Stibolt hadde nye tegninger ferdig 25. mars, og bare fire dager senere fikk de regentens godkjenning. Heller ikke disse tegningene later til å være bevart. Den 10. april var flaggene og vimplene ferdigsydd ved verftet og ble heist på skipene og på Kristiansand festning. To dager etter ga Christian Frederik fra Eidsvoll ordre om at verftet i Kristiansand også skulle sy et flagg til flåtestasjonen ved Frederiksvern, det nåværende Stavern.

Selv om Stibolts originaltegninger ikke finnes lenger, vet vi ganske nøyaktig hvordan de så ut. Den 20. mai 1814 attesterte Christian Frederiks overadjutant, Ludvig Frederik Brock, en gjenpart av den godkjente tegningen. Tydeligvis fikk han ikke bruk for den, ettersom den er blitt liggende upåaktet blant hans egne papirer like til nå. Tegningen viser et flagg helt i overensstemmelse med Christian Frederiks bestemmelser. Andre, tilsvarende tegninger ble sendt ut til festningene som mønster for de nye flaggene som skulle heises der.

Det store flagget fra Fredriksten festning i 1814 er utstilt delvis opprullet i Halden historiske Samlinger. Heraldiske løver skal ha utstrakt tunge, noe skaperen av dette flagget har gjort et ekstra poeng ut av. Foto: Trollbu.

Ingen av de flaggene som ble laget til flåten fra 1814 er bevart, men produksjonen i Kristiansand er dokumentert i materialregnskapene derfra. Det ble både levert riksvåpen til å montere på eksisterende flagg og sydd nye flagg med riksvåpenet i. Av festningsflaggene er ett i behold, nemlig det fra Fredriksten festning ved Halden. Det er et imponerende stort splittflagg, over elleve meter langt, og det er i god stand. Svenske tropper tok det med seg da de trakk seg ut av festningen i 1815, og det ble først levert tilbake fra Sverige i 1962. På dette flagget vender løven utover slik den skal. Men ellers skiller figuren seg fra mønstertegningen ved at den er mer naturalistisk i både anatomi og farger. Figuren er påsydd flagget, men den er også malt. Det er tydelig at maleren som fikk oppdraget med å dekorere flagget, hadde en kunstnerisk egenvilje.

På Eidsvoll oppbevares det et flagg som etter tradisjonen ble heist utenfor Eidsvollsbygningen 19. mai 1814, dagen da Christian Frederik tok imot kongevalget. Flaggingen er omtalt i nedtegnelsene til et par av eidsvollsmennene. Men dette flagget kom først til Eidsvoll omkring 1900, og det er litt påfallende at løven ikke vender den veien Christian Frederik hadde bestemt, og at det er et handelsflagg uten splitt.

Om handelsflagget ble det ikke sendt ut noen annen bestemmelse enn kunngjøringen 27. februar. Det ble opp til hver reder eller kaptein å tolke den. Av de få flaggene som er bevart i original eller gjengitt på tegninger, ser vi at løven noen steder vender fra stangen, andre steder mot den. Også her finner vi løver som er påsydd og bemalt.

Retningen på løven

I ettertid har Christian Frederik vært kritisert for at han satte den norske løve i feil retning i flagget. Noen har kalt det en tabbe, og andre har brukt lystigere uttrykk, som "den omvendte løven" eller "den bakvendte løven". Vi har sett at retningen på løven var Christian Frederiks egen, uttrykkelige bestemmelse. I senere år har det vært poengtert at på et skipsflagg i medvind ville løven i Christian Frederiks versjon komme til å stå i skipets fartsretning og dermed peke fremover. Dette har også vært foreslått som den egentlige forklaring på prinsens valg av retning. Men det kan være usikkert om en så skarpsindig maritim tanke har vært utslagsgivende. Kaptein Stibolt ved verftet i Kristiansand burde vært den nærmeste til å forstå det, og han gjorde det ikke.

En mer allmenn forklaring på løvens retning kan vi få om vi setter bestemmelsen i sammenheng med kunngjøringene fra februar 1814 om Christian Frederik som forsvarer av rikets frihet og sikkerhet og oppfordringen til det norske folk om å våge liv og blod for fedrelandet. Det ville ikke være urimelig om prinsen innså hellebardløvens eget symbolske potensial. Løven ville være mer egnet til å vise statens forsvarsvilje når den "vender utad" og ikke "mod Stangen", for å låne prinsens egne ord til Stibolt. En slik tolkning vil føye en ny detalj til bildet av Christian Frederik som regent og gi beslutningen større format.

Valget av motiv

Christian Frederiks motivasjon for å fastsette et norsk flagg som skilte seg så lite fra dannebrog, har vært diskutert. Historikeren Halvdan Koht refererer til at det skulle være lite flaggduk i landet, og dermed var løven i det ene feltet av dannebrog en lettvint løsning. Men han peker også på at en medvirkende årsak kan ha vært at Christian Frederik hadde i tankene å gjenforene Norge og Danmark i fremtiden. Da var det en fordel å ha et flagg som skilte seg lite fra det som en gang ville bli gjeninnført. Påstanden om mangelen på flaggduk stammer fra et utsagn på Stortinget i 1821. Samtidig har vi sett at det ved verftet i Kristiansand ble produsert nye flagg i et stort antall våren 1814. Uansett om mangelen var prekær eller mindre prekær, var det utvilsomt rimeligere for en skipsreder å få den norske løve tilføyd på de flaggene som fantes. Likevel kan ikke sparehensyn i seg selv ha vært bestemmende for at Christian Frederik valgte et flagg som skilte seg lite fra dannebrog.

Christian Frederik var dansk tronfølger, og i tiden nærmest etter at Kieltraktaten skilte Norge fra Danmark, var både han og kong Frederik 6. av Danmark opptatt av tanken på at de to rikene en gang kunne bli gjenforent. Men at dette skulle være en viktig forutsetning for utformingen av det nye norske nasjonalsymbolet, at man så å si skulle flagge med det, virker ikke overbevisende. Få dager før kunngjøringen av flagget hadde prinsen stilt seg i spissen for en selvstendighetsbevegelse og kalt inn til en grunnlovgivende forsamling. Han ville motsi seg selv katastrofalt hvis det nye flagget skulle oppfattes som et varsel om gjenforening. Men vi kjenner ikke til at flagget ble forstått slik i 1814, det er en senere fortolkning.

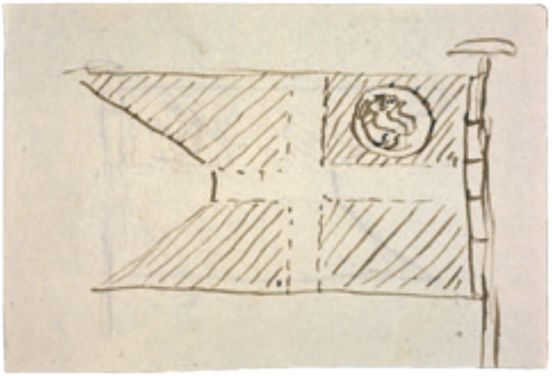

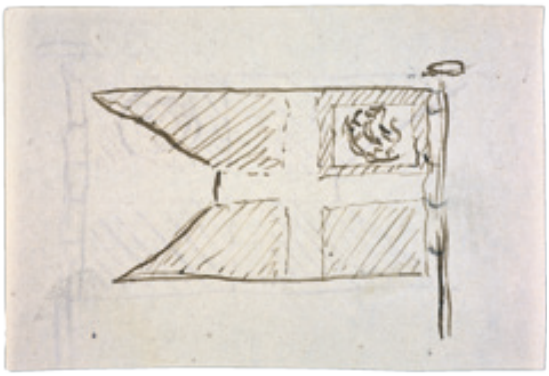

Carsten Anker, Christian Frederiks utsending i London, kom med forslag til hvordan løven i flagget kunne vises tydeligere. Original i Riksarkivet (EA-5938 Christian Frederiks arkiv: Fc-L0216_dok 91a).

Behovet for et nytt flagg for den nye norske staten var akutt. Det var ikke tid til utredninger og avveininger. Dannebrog hadde vært felles flagg for Danmark og Norge i flere hundre år, og det fantes ingen motvilje eller motstand mot dette flagget i Norge. Nicolai Wergeland, som ellers ikke var tilbakeholden med å kritisere Danmarks behandling av Norge i unionen, omtalte i 1812 dannebrog som "Fædrelandets Farve, rødt og hvidt" og som "Ærens røde Fane". Det var helt naturlig at det røde flagget med hvitt kors skulle føres videre i Norge også etter et brudd med Danmark. Det representerte tradisjon og historie. Flagget trengte bare et nytt innslag for å differensiere det fra Danmarks flagg. Til det var den norske løve det eneste selvsagte valg.

Hva skulle alternativene ha vært vinteren 1814? Om man ga avkall på dannebrog, kunne den norske løve alene på rød bunn vært en mulighet. Men flagg flest besto av striper og kors, som syntes best til sjøs. Et helt nykomponert flagg, uten forankring i tradisjoner, ville ikke fungere godt som samlingsmerke for en ny stat. I møte med handelsskip og marinefartøyer fra andre stater ville et slikt flagg skape forvirring og kanskje farlige situasjoner i lang tid fremover.

Konseptet til kunngjøringen viser at prinsens første tanke hadde vært å gjøre løven hvit. Det virker lite trolig at han skulle ta feil av fargen, han som hadde sett utallige gjengivelser av det felles riksvåpenet. Mer sannsynlig kan det være at han tenkte slik for å gjøre figuren mer tydelig. Med valget av gulfargen tilpasset han seg konvensjonene. Men klagene over at løven var lite synlig og at det norske flagget lett kunne forveksles med det danske, forfulgte 1814-flagget så lenge det var i bruk. Det måtte forstørrelsesglass til for å se forskjellen, ble det sagt.

Christian Frederiks flagg kom til å overleve hans korte kongetid. I Mossekonvensjonen 14. august 1814, der rammene for unionen med Sverige ble trukket opp, var det fastsatt at "Det Norske Flag skal respecteres imedens Vaabenstilstanden varer". Men våren og sommeren 1815 ble splittflagget for marinen og festningene avløst av et unionsflagg, og i 1821 vedtok både Stortinget og kongen et nytt norsk handelsflagg.

Kilder i Riksarkivet

Sønnafjelske generalkommando: korrespondanseprotokoll 29; ekstraktprotokoll 11a; kopibok til bruk på reiser 1811–1814; innkomne brev fra Kristiansand kommandantskap pk. 113

Revisjonsdepartementet, 5. kontor: Kristiansand verfts regnskaper 1814

Statsrådssekretariatet: pk. 16 Residua

Privatarkiv 146 L.F. Brock

Litteratur

Grimnes, Ole Kristian: *Frihetens flagg*. Levende historie 8/2013

Johannessen, Knut: *Christian Frederik og den norske løve 1813–1814*. Heraldisk Tidsskrift 1/2014

Munksgaard, Jan Henrik: *Flagget. Et nasjonalt symbol blir til*. Årbok Vest-Agder-museet 2012. Boken har henvisninger til den tidligere litteraturen om flagget fra 1814.

En broket forsamling på Kristianiafjorden

Tidlig sommeren 1814 la et lite følge på fem ut fra Kristiania i retning Arendal i en liten robåt. Utenfor Sandefjord ble de avkrevd pass av kystvesenet, og da følget ble ansett for å være omstreifende og mistenkelige personer, ble de arrestert.

AV SONJA SERINA FINSTAD JOHANSSON, RÅDGIVER, STATSARKIVET I KONGSBERG

Følget i robåten bestod av to kvinner, to menn og en gutt. De voksne ble satt inn på arresthuset i Larvik, og det ble tatt forhør av dem på Larvik bytingstue. De fem var Hans Andreasen Vold, Anne Marie Fallentin og hennes sønn Niels Andersen, Anne Marie Abelqvist og barnebarnet Magnus Kristiansen. Forklaringene gir et unikt innblikk i hvem disse personene var, hvor de kom fra, forsørgelsesmuligheter, og også om selve reisen ut Kristianiafjorden.

Anne Marie Abelqvist forklarte at hun var 63 år. Hun hadde bodd flere år i København med sin mann Johan Pedersen, som var livvakt. Selv livnærte hun seg ved å trykke og farge stoffer. Senere hadde de to flyttet til Kristiania. Her hadde hun en liten handelsvirksomhet, hvor hun solgte knapper og knappenåler. I tillegg hadde hun fortsatt å arbeide med tøystoffer. Ekteparet hadde ingen felles barn, men hun oppga å ha fått to barn utenfor ekteskap. Tolv år tidligere hadde hun blitt enke. Barnebarnet Magnus på ni år hadde hun tatt til seg da datteren døde. Også gutten ble forhørt, men i løpet av saken ble han lagt inn på Larvik sykehus med skade i beinet.

1814 – hverdagshistorier

Som en del av 1814-jubileet arbeider Riksarkivet og statsarkivene med å finne historier fra dagligliv og hverdagen i 1814. Dette gir mulighet til å belyse flere og andre deler av samfunnet i 1814 enn hva det er fokusert mest på i grunnlovsmarkeringen. En del av historiene representerer nødvendigvis ikke det hverdagslige og vanlige, men belyser livene til mennesker vi ellers ikke hører så mye om. Historiene kan ofte også være spennende i seg selv. Historien om følget i robåten fant Statsarkivet i Kongsberg i ei tingbok fra Larvik sorenskriveri.

Den andre kvinnen, Anne Marie Fallentin, skal ha vært 60 år. Hun var enke etter kursmed og hesteskjærer Anders Olsen Skaara. En kursmed var en beslagssmed som også ofte arbeidet som dyrlege. De skal ha bodd ulike steder i landet, og i flere år også reist rundt og livnært seg av mannens yrke. Hennes 25 år gamle sønn hadde blitt lært opp i faget av sin far. Av faren hadde han i tillegg lært å støpe småsaker av tinn, noe moren også drev med. Han og moren var med på reisen fordi de skulle til Arendal for å besøke den ene datteren hennes. Robåten hadde han og Anne Marie Abelqvist kjøpt utenfor Moss.

Den femte personen i følget var Hans Andreasen Vold. Han skal ha vært tyve år i 1814 og født på Vaterland i Kristiania. Foreldrene døde da han var ni-ti år gammel, og etter dette fortalte han at han hadde gått rundt i bygder nær Kristiania og betlet – tigget. Han hadde fortsatt betlerlivet, men i Karlstad i Sverige hadde han blitt arrestert. Under vakt hadde han blitt fraktet til Kristiania og dømt til tukthusstraff. Han ble sittende på tukthuset i ett og et halvt år før han ble løslatt i mai 1813. Da han kom ut av tukthuset hadde han fått opphold hos sin onkel, Isack Stoltenberg, som levde av å "fange Fugl og gjøre Hæster". Ifølge forklaringen til Hans Andreasen skal Stoltenberg ha bodd i Lakkegata sammen med kone og barn.

Hans Andreasen oppga at han av og til gikk på dagarbeid for å forsørge seg, men at han "var for det meeste ørkesløs". Onkelen skal ha hatt flere losjerende, og det var hos ham deler av følget skal ha møttes for første gang. Det var også Stoltenberg som befalte og betalte nevøen sin til å bli i robåten

Larvik havn.
Fra Christian Tønsberg:
Norge fremstillet i Tegninger,
Christiania 1848.

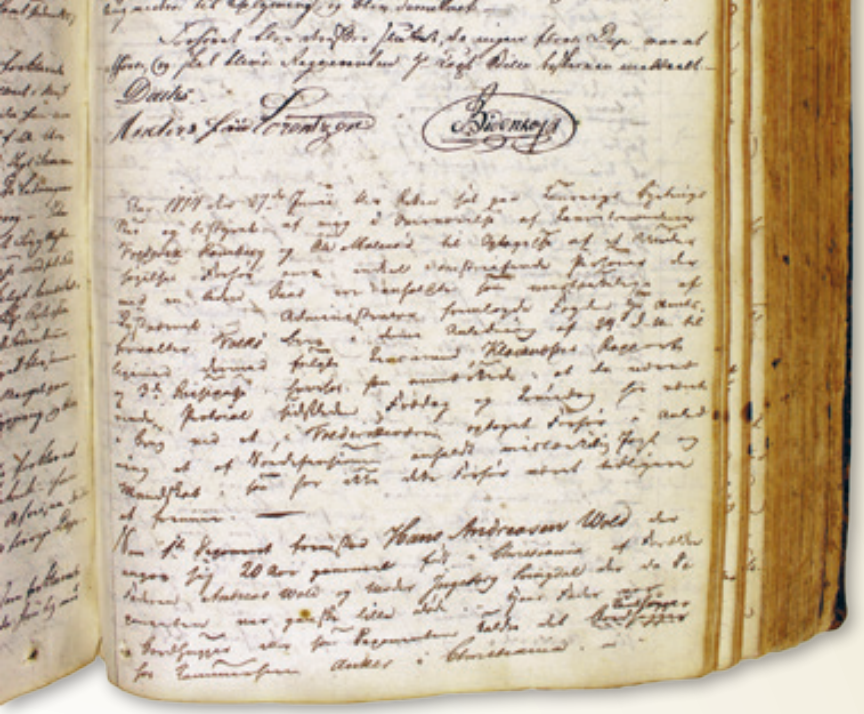

Historien om følget på Kristianiafjorden begynner på Larvik rådhus med forhør av Hans Andreasen Vold 27. juni. Original i Statsarkivet i Kongsberg (Larvik sorenskriveri: tingbok 30 fol. 592a).

for å hjelpe til med å ro. Han hadde pålagt nevøen å oppføre seg skikkelig, hvis ikke ville han "nægte ham i Fremtiden al Understøttelse".

Hestedoktor og trollkvinne

På reisen fikk de losji hos ulike folk som bodde langs fjorden. De handlet og solgte småvarer, kramvarer og ulike tinnsaker som knapper og spenner som de selv støpte. Niels Andersen tok i tillegg på seg oppdrag som kursmed.

Det ble satt opp detaljerte lister over hva de hadde med seg av gjenstander i båten. Gjenstandene Andersen hadde med, forteller om yrket hans. I en rund dreid eske hadde han forskjellige medikamenter, deriblant kamfer, røtter og andre ting som kunne benyttes til å kurere hester. Han hadde også med en liten hvalrosstann som han brukte til å polere tinnarbeider med. Denne tannen brukte han også på ryggen til hester som var syke og "slæber med Bagdelen". Han hadde også med en tollekniv, et spill, gamle slitte kort, og en blære med raspet rødt tre som han forklarte var nyttig mot sprukne hestehover. For sine hestekurer tok han betalt fra to til tjue riksdaler. I tillegg kunne han også kurere kuer og får.

Følget i robåten ble mistenkt for å være omstreifere, på tross av at de hadde med minst tre pass. På reiser innenlands måtte innbyggerne ha med seg pass, som var et viktig verktøy for myndighetene for å holde kontroll med befolkningens bevegelser. Myndighetene ønsket at alle arbeidsføre skulle ha fast tjeneste og arbeid, og ikke bedrive løsgjengeri og betleri. Det var derfor Hans Andreassen Vold tidligere hadde vært på tukthuset i Kristiania; en tvangsarbeidsanstalt som skulle bekjempe løsgjengeri og tigging.

I forklaringene kommer det frem hvordan de reiste og hvor mye de faktisk forflyttet seg. Yrker og navn kan tyde på at deler av følget kan ha vært av romanislekt, men om de virkelig hadde en slik tilknytning er uvisst.

I tillegg til mistanken fra myndighetene om omstreiferi kom det i Hans Andreasen Volds forklaring frem anklager om at Anne Marie Abelqvist skal ha utgitt seg for å være trollkvinne. Hun skal ifølge ham ha sagt at hun "kunde helbrede Mennesker og Kræature fra al Slags Sygdom og Skade". Han mente at hun skal ha hatt med seg ulike gjenstander og bøker til hjelp i trolldomskunstene. Første gang han skal ha hørt henne tilby sine trolldomstjenester var da de hadde tatt inn til losji hos en gammel mann. Her skal han ha hørt at hun "foregav at kunne hexe" og tilbydd seg å helbrede mannen for "Tæring og Øyensvaghed". Også den andre kvinnen i følget, Fallentin, ble implisert i disse anklagene. At hun skulle være en trollkvinne ble imidlertid benektet av de andre. Årsaken til trolldomsanklagene mot henne kommer ikke fram i avhørene.

Anne Marie Abelqvist skal ha helbredet dyr på turen. Det kommer frem i flere av forklaringene til resten av følget. De skal ha hatt med seg ulike varer som kamfer, dyvelsdrek og bevergjel som ble brukt som legemiddel. På en øy skal hun ha kurert et par syke kuer ved hjelp av dyvelsdrek og kamfer. Dyvelsdrek er en inntørket saft av en asiatisk skjermplante. Bevergjel er et sekret fra en kjertelpung ved halen hos beveren. Stoffet skal ha en aro-

Dyvelsdrek, *Ferula assa-foetida*, er en plante med sterk ubehagelig lukt. Navnet betyr djevelmøkk. Den var mye brukt som medisin mot epidemier, verk og psykiske lidelser. Den skulle også beskytte husdyrene mot sykdommer, onde krefter og ville dyr.

matisk lukt og skarp og bitter smak. Hun forklarte at hun hadde med kamfer og dyvelsdrek fordi hun hadde erfaring med at "Almuesfolk bruger disse Ting som Raad i Sygdoms Tilfælde og saaledes ventede god Afsætning". Bevergjel nevnte hun ikke.

Krangel på "Kongsbergmarken"

Nils Andersen og Anne Marie Ableqvist hadde tidligere på året vært involvert i en tyverisak i forbindelse med "Kongsbergmarken", vintermarkedet på Kongsberg. Også her ble det tatt opp forhør. I mars kom Niels Andersen til Kongsberg. Han ble da omtalt som gjørtler, det vil si at han støpte gjenstander i messing. Han hadde reist sammen med kona si, Marthe Henriksdatter, for å kreve inn penger for en hoppe han hadde solgt. På Kongsberg hadde han blitt oppsøkt av Anne Marie Abelqvist, her omtalt som Anne Maria Ryber. Etter en slåsskamp, som var et resultat av krangling om salg av et par lommeur, ble de to beskyldt for tyveri av nitten riksdaler. Begge ble arrestert.

Godt over en måned etter det påståtte tyveriet ble dom avsagt. De fikk mulighet til å avlegge ed på at pengene var hennes, og at de ikke var skyldige i det de var beskyldt for. Pengene ble levert tilbake til henne, og begge sluppet fri fra arresten.

At deler av følget skal ha vært på Kongsberg tidlig i 1814 kom også frem i forklaringene fra Larvik, men ikke at de hadde vært mistenkt for tyveri. Det er til dels store forskjeller i forklaringene fra Kongsberg og Larvik. Dette belyser hvorfor kilder som tingbøker og forhør kan være utfordrende å bruke. De som forklarte seg kan ha ulike behov for å holde tilbake opplysninger, og også minimere sin betydning og rolle i det som hadde skjedd.

Bøter ved reisens slutt

Historien om følget i robåten endte med dom. Hans Andreasen Vold ble 10. oktober dømt til å sitte to måneder på Larvik arresthus for løsgjengeri og til å betale saksomkostninger. I dommen ble det lagt vekt på at han fra "sin tidligste Ungdom har ført et omvankende og ørkesløst Liv ligesom og været hengiven til Betlerie" og at han tidligere hadde blitt dømt til tukthusstraff. Det ble også tatt hensyn til plakaten av 9. april 1813 som sa at "Enhver, der ikke beviisligen har en fast Næringsvei, og som arbeidsfør maae ansees pligtig til at tage fast Tieneste, skal, naar han eller hun unddrager sig fra at tage saadan fast Tieneste, ved Dom tilfindes at hensættes fra en til to Maaneder i Sognets Arresthuus". Han sonte altså sin straff i arresthuset i stedet for i tukthuset.

Dom i saken mot de tre andre, Anne Marie Fallentin, Anne Marie Abelqvist og Niels Andersen ble avsagt 5. november. De ble frikjent, også fra anklagene mot de to kvinnene om "bedragerske Kunster", men de måtte betale saksomkostninger.

Kilder

Kongsberg byfogd, forhørsprotokoll nr. 3 og tingbok nr. 16

Larvik sorenskriveri, tingbok nr. 30

Larvik grevskap, brev fra diverse – rekke III, eske 18 (1814)

Litteratur

Kongelige Forordninger, aabne Brev og andre trykte Anordninger for Norge, for årene 1771–1814

Seip, Anne Lise: *Sosialhjelpstaten blir til. Norsk sosialpolitikk 1740–1920*. Oslo 1984

Opsahl, Erik og Sogner, Sølvi: "I kongens tid 900–1814" i Kjeldstadli, Knut (red.): *Norsk innvandringshistorie*, bind 1

Norsk historisk leksikon på nett – *www.lokalhistoriewiki.no*

Drøbak ca. 1800. Her stoppet følget for å kjøpe brød. Plansje av William Edy i *Boydell's picturesque scenery of Norway*, London 1820. Hentet fra Wikipedia commons.

Samenes rolle i krigen i 1814

At Norge erklærte sin selvstendighet våren 1814 resulterte i at det brøt ut krig mellom Sverige og Norge den 26. juli samme år. Kong Christian Fredrik mobiliserte tropper fra Trøndelag og sørover. Krigen varte til 10. august, da fred ble sluttet i Moss, og Christian Fredrik måtte gi fra seg kravene på den norske tronen. To brevpakker som ligger i Nordlands amts arkiv i Statsarkivet i Trondheim kaster lys over hendelsene i Nordland i samme periode, og viser at det sydet av uro også der. De forteller om spionasje, mobilisering og bråk, og ikke minst at samene ble pålagt viktige oppgaver i krigsukene 1814 – noe som fram til nå har vært ukjent.

AV MARIA PRESS, ARKIVAR, STATSARKIVET I TRONDHEIM

Den 13. juni 1814 kom en norsk same til pastor Daae i Salten for å fortelle om rykter han hadde hørt på svensk side av grensen, der han nettopp hadde vært. Det handlet om at svenskene hadde stoppet sin utdeling av korn til de sultrammede nordlendingene. Leveransene ble stoppet etter at Kong Christian Frederik hadde truet med å gå til krig mot Sverige. Kornleveransene hadde ikke bare vært humanitær hjelp, men også et forsøk fra den svenske kongen på å gjøre et godt inntrykk på sine kommende unionsbrødre. Nå ble det sagt at utdelingen var stoppet. Samen hadde også hørt rykter om at svenskene mobiliserte tropper ikke bare i sør, men også i Nord-Sverige. Fra Umeå og Piteå skulle det sendes ut ti "høvdinger" som med korps skulle marsjere til Nasa fjell ved St Hans. Grupper av soldater skulle gå inn i hver fjordbotten på norsk side "*for at ødelæge og Plyndre, de der i Boende Folk og indbyggere, og saaledes med Nederdrægtighed hævne sin Harme paa den Norske Nation*". Brevet gir et godt bilde av at urostidene var følbare også i Nordland.

Konvolutten og det trykte brevet fra Kongen av Sverige til det norske folk 10.07.1814. Original i Statsarkivet i Trondheim (Nordlands amt: Fogdebrev Helgeland, Fb 9).

Spionasje og militær hjelp

Samen som fortalte om disse ryktene, kunne også fortelle at i alle svenske kirker hadde prestene beordret de samene som lot sine reinsdyr beite på grensen å holde seg i nærheten av allmenne steder. Slik skulle de kunne hjelpe de marsjerende troppene både på veien mot Norge og på veien tilbake. Samene skulle også hjelpe til med kost og andre nødvendigheter.

Pastoren skrev ned fortellingen og sendte den videre til seksjonsanføreren i Salten. Denne skrev til fogd Berg i Vefsn, refererte pastorens brev, og ba samtidig om å få tilsendt krutt, bly og flintsteiner til forsvar ved et eventuelt angrep, ettersom ingen forsvarsmidler fantes i området. Fogden sendte brevet videre til amtmannen i Bodø. I sitt følgebrev fortalte fogden hva han selv hadde foretatt seg etter å ha lest fortellingen. Han hadde umiddelbart varslet militæret i Salten og Beiarn, og dessuten hadde han sendt ut "*Fieldlapper*" for å rekognosere ved grensen. Og ikke nok med det. Om disse oppdaget noen fiendelig virksomhet hadde han gitt dem ordre om å "*føye de kraftigste Anstalter til Modværge samt betimelig lade de for Faren nærmest udsatte Indbyggere advare, at disse kunne bringe deres Eyendele, særdeles Fødevahre og Kreature i Sikkerhed, for ikke at blive Fienden til Bytte og Styrke*".

Disse brevene er interessante på flere måter. Dels gir de et bilde av hvor urolig situasjonen var i Nordland sommeren 1814, og dels viser de at samene ble tildelt flere viktige roller i denne politisk turbulente tiden, noe som tidligere ikke har vært kjent. Både svenske og norske myndigheter ønsket å ta samene til hjelp. Svenske myndigheter ville at de skulle bistå de militære troppene, og på norsk side ble samer sendt ut både for å rekognosere, advare befolkningen og til og med for å delta i strid!

Samene var jo på denne tiden ikke inkludert i storsamfunnet. De var en etnisk minoritet som ikke hadde samme rettslige status som svensker eller nordmenn, og de lå ofte i markstrider med myndigheter og bofaste. At de fikk denne typen offisielle og militære oppdrag er derfor oppsiktsvekkende.

Kongens budbærer

Et annet interessant brev som endte opp i amtmannens arkiv viser at samene ble brukt som ekspressbud for svensk propaganda. Et trykt propagandabrev, signert av svenskekongen 10. juli 1814 og stilet til "Norska folket" skulle fraktes til Norge av blant annet samer. Svenskekongen oppfordret i sitt skriv nordmennene til ikke å gå i strid mot Sverige. Han hevdet at det var meningsløst og skulle bare føre til unødvendig blodspill ettersom Norges skjebne allerede var bestemt. I et følgebrev som lå ved propagandaskrivet, står det at den nye lensmannen Zachris Volgström skulle se til å sen-

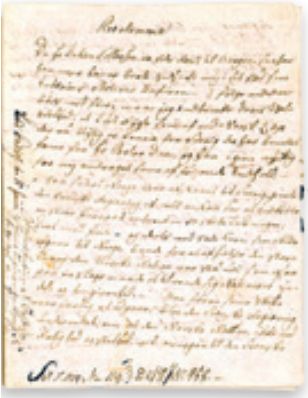

Pro memoria til fogd Berg fra H. Persen 13.06.1814. Original i Statsarkivet i Trondheim (Nordlands amt: Fogdebrev Salten, Fb19).

de dette brevet over norskegrensen for å deretter "*aflämnas till någon Norsk Lapp Lensman eller Nämdeman, hvilka på det vänligaste anmodas, at vidare fortskaffa Brefvet till Destinerad ort in i Norrige.*". Her så altså svenske myndigheter for seg at samer på norsk side skulle være budbærere for kongen.

Brevet var et ekspressbrev. Det var merket med en sort fjær som var satt fast i brevets segl. En sort fjær betydde at budet måtte ri så fort som mulig, både dag og natt. Dette var såkalt "kronopost". Slik post ble ikke sendt med ordinære postbud, men med spesielle sendebud, ofte fra lokalbefolkningen. Det er interessant å se at også kronoposten benyttet samer som sendebud. Et bevis på at samene faktisk ble benyttet som budbærere – at det ikke bare var noe myndighetene planla – er det faktum at lensmannen i Vefsn den 20. august 1814 rapporterte at han hadde funnet et brev fra svenske myndigheter "blant Lappealmuen" ved Hattfjelldal kirke.

Sameleir. Fra Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i Tegninger,* Christiania 1848.

Samenes rettslige situasjon

Det må ha vært en prekær situasjon for både norske og svenske samer sommeren 1814. De følte tilhørighet på begge sider av grensen. De vandret jevnlig over fjellene og hadde kontakter og slekt på begge sider. Det må derfor ha vært vanskelig å føle seg som stridende part for det ene eller andre landet.

Lappekodisillen av 1752 regulerte samenes rettigheter og plikter på begge sider av grensen. I følge kodisillen skulle de forholde seg passive i krig, om ikke skulle de straffes. Her står det i § 11 at "Ingen Lap, som behøver at flytte med sine Dyr over Grendsen, maa udi Krigs-Tider begaae nogen fiendtlig Gierning, betreffes han dermed, forholdes ikke med ham efter Krigs Brug, men han straffes saaledes som om hans Misgierning i fredelig Tiid var begaaet."

Det står imidlertid ikke noe i kodisillen om at det å hjelpe krigførende parter med mat, utstyr, bud og opplysninger ble betraktet som en fiendelig handling. Det virker, av det lille empiriske grunnlaget vi har, som om både svenske og norske myndigheter tok det som en selvfølge at de kunne benytte den samiske befolkningen til slike oppgaver. Man kan spørre seg om myndighetene ikke brydde seg om lappekodisillen? Man kan heller ikke la være å lure på hvordan samene oppfattet den rollen de ble pålagt i 1814. Det finnes mange spennende kilder i lokale og regionale arkiv som venter på å bli undersøkt.

Kilder

Nordlands amts arkiv: Fb 9 og 19, Statsarkivet i Trondheim

Lappekodisillen av 1752 på *Wikipedia.no*

Litteratur

Weibull, Jörgen: *Carl Johan och Norge 1810–1814 Unionsplanerna och deras forverkligande*, Lund 1957

”Svensksindet”

Glimt av stemningen i Kristiansand sommeren 1814

I sommermånedene 1814 var situasjonen spent mange steder i landet, og folk var engstelige for hvordan forholdet til Sverige ville utvikle seg. I farvannene langs kysten kom det til sammenstøt mellom norske og svenske fartøyer, og i Kristiansand gikk det rykter om at byen hadde svensksinnede innbyggere.

AV ROGER TRONSTAD, FØRSTEARKIVAR,
STATSARKIVET I KRISTIANSAND

I juni ble det svenske mannskapet på et kaperfartøy arrestert i nærheten av Kristiansand mens det holdt på å bortføre et norsk fartøy. Dette ble oppfattet som en alvorlig trussel fordi Kristiansand var en sentral sjøfartsby og spilte en viktig rolle i Norges sjøforsvar. Ved verftene i byen ble det bygget mange kanonbåter fram til 1814, og disse utgjorde i stor grad Norges våpenkraft til sjøs i den første selvstendighetsperioden. På grunn av trusselen svenskene utgjorde, ble de ført til militæranlegget på Odderøya og avhørt i byens rådstue 28. juni.

Det svenske mannskapet hadde kommet fra Gøteborg med kaperskonnerten Fortuna. Den ble ført av gotlendingen Anders Vestberg. Svenskene skulle krysse langs norskekysten for å oppbringe norske og andre skip som gikk til eller fra Norge. En dag

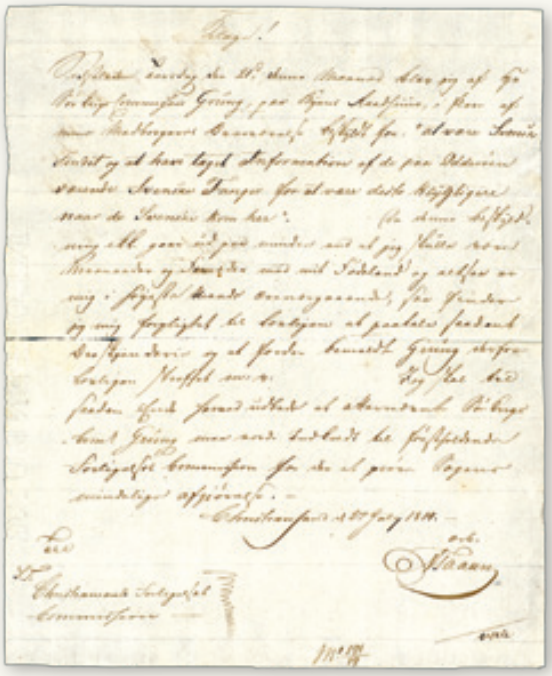

Andreas Taasens forliksklage. Original i Statsarkivet i Kristiansand (Kristiansand byrett: bytingssaker 1814–1815).

ble åtte av svenskene kommandert i land for å ta med seg et norsk fartøy, men de ble overmannet og tatt til fange av mannskapet på en norsk kanonbåt. De svenske fangene var 19–27 år og født i Sverige og Finland.

Fangene fortalte i avhøret at største delen av den svenske skjærgårdsflåten lå ved Strømstad, og at det var flere militære tropper der. I Gøteborg var det russiske kosakker og andre utenlandske krigere sammen med det svenske militæret. Fangene hevdet imidlertid at svenskene ikke hadde noen planer om å gå til angrep på Norge, men tvert imot at de ville trekke troppene sørover.

Beskyldninger om forræderi

De norske militære tok ingen sjanser og holdt svenskene fanget på Odderøya. Der var kjøpmann Andreas Taasen innom flere ganger i ukene etterpå. Det framgår ikke av kildene hvorfor han oppsøkte Odderøya, men kanskje var det for å levere proviant. På grunn av disse besøkene fikk enkelte mistanke om at han var litt for interessert i svenskene.

Generalkrigskommissær Grung hisset seg spesielt opp i et møte i byens rådstue 21. juli. Han hevdet at enkelte kristiansandere "*... havde ladet sig informere i det svenske Sprog af Krigsfangerne paa Odderøen.*" Taasen reagerte med at det ikke kunne være mulig. Men Grung repliserte: "*Ikke mueligt? Jo, De er netop een af dem!*" Grung beskyldte også Taasen for "*... at være Svensksindet og at have taget Information af de paa Odderøen værende Svenske Fanger for at være desto Klygtigere naar de Svenske kom her.*"

Taasen ville ikke finne seg i mistanken om å være "*... Meeneeder og Forræder mot mit Fødeland.*" Han bestemte seg for å påtale et slikt "*Æreskjenderie*". Den 27. juli sendte han klage til forlikskommisjonen for å få Grung straffet. Der møttes partene to dager etter, men det førte ikke til forlik, og saken ble henvist til retten. På dette tidspunktet hadde krigshandlingene startet mellom de to landene.

Krig og skjerpet stemning

Den 26. juli hadde svenske kanonbåter gått til angrep på Hvalerøyene. Denne krigshandlingen

Kristiansands østre havn. Fra Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i Tegninger*, Christiania 1848.

innledet en nesten tre uker lang krig, hvor svenskene ville befeste sin makt over Norge. Dette var etter betingelsene som ble gitt ved Kielfreden av 14. januar, da Norge ble avstått som krigsbytte til Sverige.

I *Kristiansands Addresse-Kontoirs Efterretninger* 6. august kom et anonymt innlegg med hard kritikk av Sveriges strategi. Landet ble blant annet beskyldt for å hindre den nødvendige importen av korn til Norge. I sinne skriver innsenderen at Sverige "... begynder at viise sin Hengivenhed for Nationen ved Anvendelse af Sulte-Cuur!!!" Han oppfordrer også borgere og embetsmenn i Kristiansand til å trene på våpenbruk for å kunne hjelpe norske soldater med å "... forsvare den gode Sag."

I disse dagene ble det også ført andre svensker til Kristiansand. De hadde vært med på å kapre en rekke norske fartøyer som skulle til Agder med korn fra Danmark. Svenskene skulle holdes i fangenskap til våpenhvile var trådt i kraft.

På denne tiden ble det nok tungt å være stemplet som forræder eller svenskvennlig når Norge skulle gjøre et forsøk på å unngå å havne i Sveriges grep.

Mens krigshandlingene ennå pågikk, skulle injuriesaken forberedes. I et tingsvitnemøte 9. august kunne vitner bekrefte uttalelsene mot Taasen. De kunne også opplyse at Grung hadde påstått at det var ubehagelig å reise i Norge nå for tiden, for på veien ble man sjikanert for å være fra Kristiansand. Ryktet sa nemlig at denne byen var svensksinnet, ifølge Grung.

Fred og forsoning

I ukene som krigen varte må det ha vært en stor belastning for Taasen å bli beskyldt for å stå på fiendens side. Situasjonen endret seg imidlertid da krigen endte og en fredsavtale ble inngått ved konvensjonen i Moss 14. august. Etter dette var det tydeligere hvilken vei Norge måtte gå, og hvordan alle måtte tilpasse seg. I lys av denne utviklingen ble det ikke naturlig for Taasen å gjennomføre noen rettssak for å frikjenne seg fra å ha vært svensksinnet, og Grung måtte forberede seg på å godta unionen med Sverige.

Kilder i Statsarkivet i Kristiansand
Kristiansand byrett, bytingsprotokoll 1814–1815 og bytingssaker 1814–1815.

"Prospect og Grundritz over Christiansand med tilhørende Forter", 1764.
Original i Riksarkivet (EA-5930 Kart- og tegningssamlingen: T_001_0035). Utsnitt.

Hverdagsliv ved Vardøhus festning i 1814

De storpolitiske hendelsene i 1814 fikk betydning for soldatene ved Vardøhus festning. Det ble vanskelig å skaffe nødvendige matvarer og klær, redskaper til reparasjon av bygninger, forsvarsmateriell som kanoner og krutt, samt medisiner.

AV SOLBJØRG ELLINGSEN FOSSHEIM, STATSARKIVAR I TROMSØ

Vardøhus. Fra Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i Tegninger*, Christiania 1848.

Vardøhus festning har røtter tilbake til en borg som trolig ble bygd på Vardøya tidlig på 1300-tallet. Borgen ble bygd for å markere norsk overhøyhet i Finnmark og verne bosetningen mot karelenes plyndringstokter. Den nåværende åttekantede stjernefestningen ble reist i 1734–1738. I tiårene som fulgte ble forholdet til nabolandene bedre, noe som førte til at festningen ble nedlagt i 1793. I 1800 herjet imidlertid russere så voldsomt på Finnmarkskysten at festningen ble formelt reetablert av kongen. I dag er festningen i stor grad slik den ble bygd på 1700-tallet.

Fra februar 1808 var Danmark-Norge i krig med Sverige. Og i november 1813 fikk kommandanten på Vardøhus festning, kaptein Christian Andreas Hiorth, beskjed om at alle forbindelser mellom Sverige og Norge var brutt. Siden Sverige var alliert med England og Russland, ble det både i 1813 og 1814 rapportert om mange engelske krigsskip i Finnmark. Flere av disse var stasjonert ved Kinnarodden. De voktet leia ”paa jakt etter ethvert seil

som de faar i sikte", og beslagla det meste av lasten fra de fartøyene som de mente handlet på kongens regning. Dermed ble det store problem med å skaffe alle typer forsyninger som man trengte ved festningen.

Sykelig og elendig mannskap

Ved festningen var det fast stasjonert 32 militære. I tillegg bodde det åtte slaver der. Og i sommerhalvåret, fra ca. 15. mai til 15. september, var Kystvernet forlagt med 200 mann på Vardøhus. Kystvernsoldatene var rekruttert som frivillige i Finnmark, men problemene med å få fram proviant bidro til at man i 1814 bare innkalte 50 soldater.

Kommandanten hadde bedt spesielt om å få soldater som var "store og sterke". I tillegg skulle de være "løse og ledige mennesker av de aller beste, smukkeste og feilfrieste folk ". De siste årene hadde nesten alle i Kystvernet "legemes feil ", og var sykelige og elendige mennesker. Kommandanten mente de dugde dårlig på Vardøhus, "dette harde sted", som han kalte det.

Den militære hverdagen ved festningen bestod av parole og daglig eksersis når været tillot det. Kystvernet deltok i eksersisen når de var ved festningen. Det er imidlertid ingen tvil om at festningen, med sine få kanoner og et lavt antall soldater, snarere hadde en symbolsk funksjon enn evne til å forsvare festningen og hevde norsk suverenitet i nord i 1814.

Bedervet kjøtt og harskt smør

Forsinkelser i transporten forbi Kinnarodden bidro til at mye av vinterforsyningen for det faste mannskapet på festningen var ødelagt før den nådde fram til festningen sist i august 1813. Kommandanten rapporterte at en stor del av det "Tørrede Kiød" var bedervet, og at mesteparten av det salta kjøttet var ødelagt på samme måte. Tønnene hadde ikke vært tette og rene og det manglet betydelig mengder salt. Smøret var "overmåte harskt", skrev han. Selv brennevinet var slett, eller helt mangelvare, noe han omtalte på følgende måte: "Skadeligt er det at savne en saa vigtig Artikel paa dette Sted, som Brendeviin, hvor aldrig det mindste er at bekomme ... ".

Kommandanten klaget også over at melet man fikk kjøpt var dårlig, og at prisen hadde økt dramatisk. Grunnen var uår over store deler av Europa i 1812 og 1813, samt at Englands blokade av trafikken mellom Norge og Danmark førte til store problemer med leveransen av mel. Tidligere hadde finnmarkingene kjøpt byggmel av russerne, men krigen reduserte denne muligheten. Sommeren 1814 stengte også Vardø Handel. Innehaverne hadde sagt opp sine privilegier og flyttet. Dermed måtte alt kjøpes utenfra.

De som bodde ved festningen forsøkte å supplere kostholdet på flere måter. Soldatene kunne fiske, men vårfisket slo feil både i 1813 og 1814. Redningen var at det ble holdt dyr, blant annet kyr, på festningen. Og så ble det levert ferskt kjøtt, i form av 16 reinsdyr, til festningen midtvinters.

Plantegning av Vardøhus festning fra ca. 1817, utført for Armédepartementet. Original i Riksarkivet (EA-5930 Kart- og tegningssamlingen: T_005_0015).

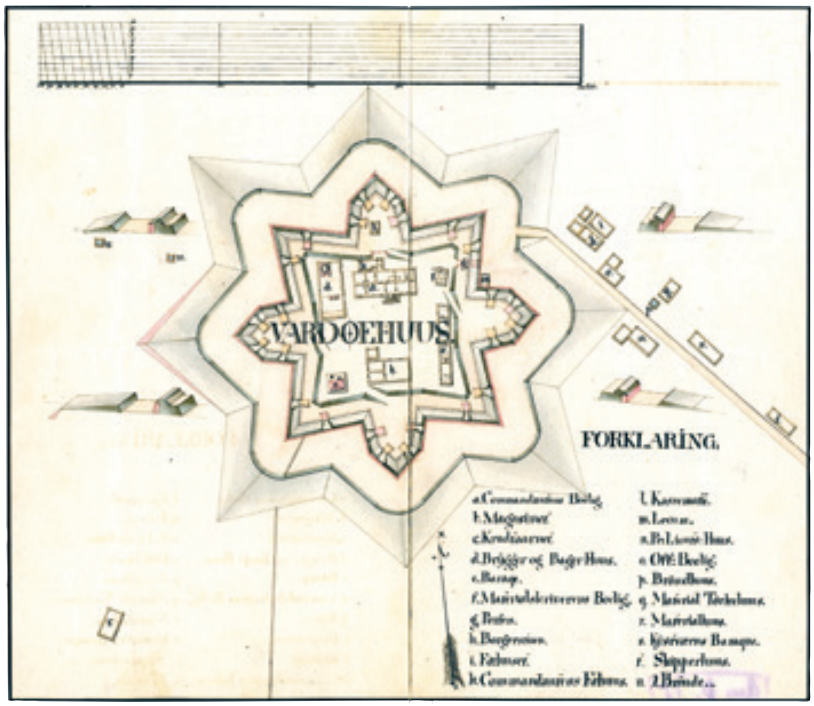

Kofter og komager var et mer egnet valg i klesveien vinterstid på Vardøhus festning enn denne uniformen. Originaltegning i Statsarkivet i Tromsø (Vardøhus festnings arkiv).

Ubeboelige hus, men tykke klær og 175 favner ved

Ny festning hadde blitt bygd i årene 1734–1738, men ved inngangen til 1814 var disse bygningene i dårlig forfatning. Dette skapte problem for innkvarteringen av både de fast bosatte ved festningen og kystvernsoldatene.

I en rapport fra april 1811 skrev festningens kommandant at husene ved festningen var i en "aldeles ubeboelige Tilstand". Vind og kald trekk trengte inn. Eneste mulighet for å klare kulden og den fuktige luften var å "være indhyllet i Skind fra øverst til nederst". Våren 1813 ble det bestilt klær for vinteren 1813/1814. Klærne skulle man ha i reserve for de mest trengende, og både kufter, komager, skjorter, strømper, vanter og bukser stod på listen. Slavene fikk også utlevert klær, og i en oversikt fra 1814 nevnes bukse, skjorte, strømper, sko, halsklut og lue. På listen står også oppført kjoler, men ingen slike var utlevert til noen av de åtte slavene.

I mars 1814 ble det rapportert at det i mer enn seks uker hadde vært vedvarende sterk storm. Uværet hadde gjort betydelig skade på festningens bygninger, særlig kommandantbygningen hvor nesten hele taket var "ruinert". Året før var bygningen, som i lang tid hadde blitt benyttet til skipperen og de gifte soldatene, og om sommeren også til kystvernmannskapet, ødelagt av råte. Den ene veggen var falt ut og resten stod falleferdig. Denne bygningen ble utbedret i 1813, og nå var det bare å fortsette med reparasjoner. Sommeren 1814 ble en del av de dårligste bygningene reparert og bygd opp på nytt.

Vinteren 1813/1814 var uvanlig kald og stormfull, og behovet for brensel stort. Hele 175 favner ved ble hentet fra russisk fellesområde på andre siden av Varangerfjorden. I tillegg lå det 56 store hauger med torv på Reinøya, en øy nær festningen. Kommandanten mente dette skulle holde godt for vinteren. Brenselet ble likevel porsjonert ut i daglige rasjoner for å holde forbruket nede.

Brennevin, urter og hvitløk

Kombinasjonen dårlige matforsyninger og kalde og trekkfulle hus, gav også helsemessige utslag. I 1814 var det bare en kirurg ved Vardøhus festning, nemlig finnen Mathis Odinus Leinich, som hadde vært den eneste ved festningen siden 1809. Det var få kirurger i Norge på denne tiden, og Vardøhus var neppe øverst på ønskelista som arbeidssted.

Leinich hadde ingen eksamener. Han praktiserte etter sjølstudium og arbeidet han utførte var preget av dette. Det var til enhver tid mange syke ved festningen. Kommandøren ved Vardøhus skrev i en rapport fra 1811 at: "Nævnte Feltskjær Leinich er i den samme Tid befunden at være en Qvaksalver ...". Han la vekt på at Leinich verken kunne eller torde gi andre medikamenter enn brennevin, "djeveldrikk" og hvitløk. Djeveldrikk var et ord som ble brukt både om kaffe, brennevin og ulike urtedrikker, men kommandanten har her trolig ment det siste. Selv om Leinich søkte avskjed i 1812, fortsatte han likevel som eneste kirurg ved garnisonen helt fram til sommeren 1818. På grunn av krig og mangel på kirurger var det umulig å få avløser, så kvakksalveren fortsatte, til tross for sin dokumenterte udugelighet.

Freden kom i 1815

Krigen var direkte årsak til de store problemene med å få kjøpt og brakt fram nok proviant til Vardøhus festning i 1814 og årene før. Informasjonen kom heller ikke fram så fort. Først 9. mai 1815 kom beskjeden om å sette festningen på "fredsfot". Men markeringen av suverenitet over landområdene i nord skulle opprettholdes. Derfor skulle festningen fortsette å være i beredskap. Men under svensk overherredømme ble forsyningssituasjonen langt bedre. Dermed ble også hverdagen enklere for soldatene ved Vardøhus festning.

Kilde i Statsarkivet i Tromsø
Vardøhus festning: Kopibok 1814

Historisk mat på alle fat

Arkivarer kan mer enn å ta vare på gamle dokumenter. Noen av dem er også flinke til å kokkelere. Historisk kokeklubb i Riksarkivet markerer grunnlovsjubileet med å lage mat etter 200 år gamle oppskrifter.

AV FREDRIK LARSEN LUND, RÅDGIVER, RIKSARKIVET

Riksarkivets folk var på leting etter materiale som kunne presenteres i forbindelse med grunnlovsjubileet i 2014. Pakket inn i et gulnet pappomslag med sløyfe rundt, gjemte det seg en liten, håndskrevet bok, innbundet i skinn. Bokens tittel i seg selv vekket nysgjerrighet:

Familie-Stamrulle vedkommende Eliesonske, Ankerske, Collettske, Kiønigske m.m.m. Familier, fra Slutningen av 1600 til 1874 o.s.v.

– Men vi hadde ikke trodd det skulle være en oppskriftsbok. Det var en overraskelse, sier Bente Engelsen, rådgiver i Riksarkivet.

For blant stamtrær, bønnedikt, visdomsord og vevoppskrifter, fantes det også 53 sider med matresepter nedskrevet fra midten av 1700-tallet og til utpå 1800-tallet.

Boken *Familie-Stamrulle vedkommende Eliesonske, Ankerske, Collettske, Kiønigske m.m.m. Familier, fra Slutningen av 1600 til 1874 o.s.v.* inneholder blant annet oppskrifter på *Hiortetag Bakkels, Safran Tærte, Æble Kager* og *Sitron Tærte*. Foto: Odd Amundsen, Riksarkivet.

– Hvordan smakte det egentlig? Liker vi dette i dag? Dette ville vi prøve ut! sier Bente.

Mysteriet Socker Plaiseer

Det spennende bokfunnet ga støtet til Historisk kokeklubb. I halvannet år har ansatte i Riksarkivbygningen jevnlig testet ut maten fra den gamle slektsboken. Oppskrifter på kaker, supper, kjøtt- og fiskeretter, som var ført i pennen i gotisk håndskrift, er blitt transkribert, og kokeklubben har laget en omregningstabell for mål og vekt. Pott og pel er jo ikke akkurat kjente størrelser i dagens norske kjøkken.

I forsøkene på å gjenskape matretter fra 200–250 år tilbake, har arkivfolkene måttet løse mange utfordringer, for oppskriftene er ufullstendige sett med dagens øyne.

– Det trengs erfarne kokker. I flere tilfeller ser vi at ingredienser er utelatt, fordi vi går ut fra at de var en selvfølge. Fremgangsmåten er skrint beskrevet, sier Bente Engelsen.

Sitron Tærte ble kokeklubbens første prosjekt.

– Den var uvanlig. Vi hadde aldri smakt noe lignende før. Kaken var frisk i smaken og hadde en god konsistens. Den så svært lekker ut da den kom gyllensprø ut av ovnen.

Terteoppskriften bød likevel på et mysterium: Hva i all verden var *Socker Plaiseer*?

– Vi ante ikke hva det var, sier Bente.

Et av medlemmene i kokeklubben forsøkte å lage sitronterten uten den mystiske ingrediensen. Resultatet ble et smakfullt, men heller sørpete bakverk. Det trengtes tydeligvis noe som kunne suge opp fuktigheten i den bløte kaken. På nett fant de en oppskrift som lignet, og der inngikk småkaken pleskner som ingrediens. Pleskener og plaiseer var det samme, og gåten ble løst. Ved å legge de tørre småkakene lagvis i kaken, sugde de til seg fløte og sitronsaft og ga sitronterten en innbydende fasthet.

Fant flere kilder

Herbjørn Andresen, til daglig seniorrådgiver i Norsk helsearkiv, går metodisk til verks når han lager mat fra den historiske kokeboken. Da han skulle prøve retten med navnet *Fisk Paapetang*, kunne han ikke bare hive seg over grytene. Han måtte foreta historiske kildeundersøkelser først. For hva var nå egentlig ”paapetang”?

– Jeg fant franske kokebøker på nettet fra 1705 og 1733 som hadde dette ordet: ”poupeton”. Med ordbok kom jeg gjennom og fant ut at rettene hadde mange av de samme ingrediensene, og samtidig en mer detaljert beskrivelse av hvordan man gjorde det, sier Herbjørn.

Bente Engelsen i Riksarkivet lager brun suppe fra historisk oppskrift.
Foto: Runhild Seim, Riksarkivet.

Akkurat hva ordet ”poupeton” betyr har han ikke funnet svar på, men han skjønte såpass at retten han skulle lage var en fiskepudding med en stuing i midten.

– I oppskriften står det et par egg og litt løk, men det står ikke hvor mye fisk det skal være. Da må man gjette litt, sier Herbjørn.

Han gjorde to forsøk for å finne frem til riktig mengde fisk.

– Andre gangen ble det veldig vellykket, med laks, torsk og steinbit – og med litt mer fiskesmak enn en fiskepudding du kjøper i butikken, og med en rekestuing oppi, forteller han.

Mat for de få

Reseptene i den historiske kokeboken lister opp en rekke eksklusive ingredienser, som sitroner og sjampinjonger. Dette var på ingen måte dagligkost for vanlige folk i Norge for to hundre år siden.

– Det var eliten som spiste dette, for hvem kunne fråtse i egg, sukker og krydderier? Men eksklusive varer av mange slag var tilgjengelige via import og kunne nytes blant velstående borgere og embetsmannsfamilier. Det var et internasjonalt miljø, der disse oppskriftene har vandret inn fra utlandet, forklarer Bente Engelsen.

Oppskriftene er trolig nedskrevet gjennom tre generasjoner. Én av kvinnene som hadde boken var husfruen på Evje gård sør for Moss. Kirsten Kiønig var søster av sorenskriver og eidsvollsmann Andreas Kiønig og gift med Peter Elieson, som forfattet et grunnlovsutkast som fant veien til Eidsvoll i 1814. Kanskje satt de på Evje gård og nøt maten fra familiens kokebok mens diskusjonen rundt bordet handlet om arbeidet med en norsk konstitusjon?

Blogg og bok

I dag kan hvem som helst lage denne maten, og forsøkene med de gamle reseptene formidles til omverdenen gjennom bloggen Historisk kokekunst.

– Vi omsetter til dagens mengdemål og har en ingrediensliste som er så klar og entydig som vi greier. Folk skal kunne gå etter oss og gjøre likedan, sier Bente Engelsen.

Alt har imidlertid ikke vært like vellykket, og på bloggen omtales også de mislykkede forsøkene; det som rett og slett smakte vondt.

Engasjementet rundt matprosjektet har vært stort, først internt og etter hvert også i en videre krets. Høsten 2014 skal Riksarkivet gi ut en bok med utvalgte oppskrifter, fotografier og historier om mat. Historisk kokekunst er også en fast spalte i magasinet *Norske Hjem*.

Søsterkake er et eksempel på at mat laget på 200 år gamle oppskrifter ikke bare smaker godt, men også kan se flott ut.

Brun suppe viste seg å være en velsmakende rett med mye kjøtt, tørket ingefær og sitronskiver.

Fisk Paapetang er en fiskepudding med mye fisk, fylt med en rekestuing i midten.

Postei av lam- eller kalvekjøtt kan se slik ut i en moderne variant.

Alle foto: Runhild Seim, Riksarkivet.

Oppskrift på Sitron Tærte

Begynn først, gjerne dagen før, med å gjøre klar sitronskiver. Skrell og rens 6–7 sitroner. Legg skivene utover et dypt fat og strø på ca. 4 ss sukker. Dekk til og la stå så de safter seg.

Pleskener (Socker Plaiseer)

- 3 egg
- 150 g sukker
- 150 g mel
- ½ ts bakepulver

Pisk egg og sukker til eggedosis, tilsett mel og bakepulver. Sett på smurt plate (eller plate med bakepapir) med teskjeer. Bak 8–10 min på ca. 190 grader. I enkelte oppskrifter heter det at man skal strø litt sukker over kakene før de settes i ovnen.

Tertebunn av paideig

- 150 g mel
- 120 g smør (ikke margarin)
- 2 ss sukker
- 4 ss kaldt vann

Smuldre kaldt smør i melet, bland inn sukker, deretter vann så deigen samler seg, arbeid hurtig for best resultat. La deigen stå kjølig et par timer med plastfolie rundt. Kjevl den ut, legg i smurt form ca. 25 cm i diameter. Forstek bunnen ca. 15 minutter på 200 grader. Den beste måten er å dekke bunnen med bakepapir og bønner/erter eller lignende og steke 10 minutters tid, så fjerne "innholdet" og steke drøyt 5 minutter til.

Sitron Tærte

Når tertebunnen er kald: Legg på et lag med pleskener. Dekk bunnen godt ved å bryte noen kaker i småbiter og legge dem mellom de andre kakene. Legg på halvparten av sitronskivene tett i tett slik at alle pleskenene blir dekket. Legg på et nytt lag med pleskener og deretter et nytt lag sitronskiver. Over dette heller du eggblanding:

- 6 eggeplommer av store egg
- 3 dl krem- eller matfløte
- Saften som er blitt igjen fra de sukrete sitronskivene
- 150–200 g sukker (avhengig av hvor søt du ønsker terten)

Revet sitronskall fra 1 godt vasket eller økologisk sitron – mer skall hvis du liker smaken. Utelat skall hvis du ønsker mild smak.

Pynt gjerne med noen deigstrimler på toppen. Stek terten på nederste rille i ovnen på 150 grader i minst én time, eller til eggestanden er helt stivnet. Dekk formen med bakepapir eller aluminiumsfolie hvis terten ser ut til å bli for mørk.

For flere detaljer og andre oppskrifter, se bloggen Historisk kokekunst: kokekunst.tumblr.com.

Historisk kokeklubb testet flere varianter av gyllen Sitron Tærte. Foto: Runhild Seim, Riksarkivet.

”Det norske folk i 1814”

”Det norske folk i 1814”, eller ”1814-prosjektet” som vi gjerne kaller det, er en storsatsning fra Arkivverkets side for å dataregistrere innholdet i norske kirkebøker i perioden 1801 til 1814. Ved å kombinere opplysningene fra kirkebøkene og folketellingen i 1801 vil vi rekonstruere befolkningen i 1814.

AV RENATHE-JOHANNE WÅGENES, FØRSTEKONSULENT,
OG GINA DAHL, KONSULENT, STATSARKIVET I BERGEN

Denne perioden er en av de mest dramatiske i norsk historie. Perioden inneholdt både gode og dårlige år, og noen av dem hører med blant de verste nødsårene i norgeshistorien. Ekstremt vanskelige var forholdene i Nord-Norge, og da særlig i Finnmark.

Registreringen av fødsler, vielser og dødsfall i årene 1801 til 1814 vil gi oss ny informasjon om livet i Norge i denne turbulente perioden. Mye spennende statistisk informasjon vil kunne hentes ut av materialet når det er registrert ferdig. Blant annet vil materialet kunne si oss noe om demografiske endringer i tid og rom: Var fødselsoverskuddet i perioden stort eller lite, og hvilke forskjeller finner man mellom ulike landsdeler og fylker? Dessuten, når og hvor døde det flest mennesker, og hva døde de av?

Selv om dødsårsaker sjelden er oppgitt, tyder det materialet som hittil er registrert på at folk heller døde av barnesykdommer, alderdomssvakhet, drukning, matmangel, omgangssyke, forstoppelse og i epidemier, enn sult alene. For alle historikere som er opptatt av grunnforskning, vil materialet ved nøyere analyse også kunne si noe om regionale forskjeller i demografisk adferd. Enkelte sogn har eksempelvis en markant høyere andel barn født utenfor ekteskap enn andre, samtidig som mange av fedrene til disse barna er soldater utenbygds fra.

Materialet er naturlig nok også en oase for slektsforskere, samt for de som interesserer seg for navnetradisjoner. Vi kan allerede nå fastslå at doble, og noen ganger også triple navnesammensetninger, dukker oftere opp blant døpte mot slutten av perioden.

Det store arbeidet med å dataregistrere kirkebøkene i perioden 1801 til 1814 organiseres av Arkivverket, som har oversikten over hvem som registrerer hva. Selve registreringen blir foretatt av flere ulike aktører. Digitalarkivet har blant annet en registreringsenhet som registrerer kirkebøker, men også andre institusjoner i Arkivverket er med på dugnaden. Det samme er også frivillige deltagere fra historieinteresserte organisasjoner og enkeltpersoner. *Registreringssentral for historiske data* i Tromsø har registrert de tre nordligste fylkene. Prosjektkoordinator er Renathe-Johanne Wågenes ved Statsarkivet i Bergen. Kontakt henne dersom du ønsker å bidra i denne storstilte registreringsdugnaden.

Vi regner med at prosjektet er ferdigstilt i løpet av våren, slik at mange kan gjøre seg nytte av det omfattende kirkeboksmaterialet fra denne viktige tiden i norsk historie.

Grunnlovsjubileet i 1914:

100-års-feiringen på Eidsvoll

Grunnlovsjubileet i 1914 ble markert over hele landet. Arrangementet på Eidsvoll var av stor symbolsk betydning og med om lag ti tusen mennesker til stede. Det var festgudstjeneste, tog fra kirken til Eidsvollsbygningen, taler og fyrverkeri.

AV SIGURD RØDSTEN, RÅDGIVER, STATSARKIVET I OSLO

En bølge av begeistring og optimisme slo over nasjonen i tiden mellom unionsoppløsningen i 1905 og grunnlovsjubileet i 1914. 17. mai ble en dag som struttet av nasjonal selvbevissthet. Det var viktig i en tid da nasjonalismen var på frammarsj i Europa og Norge.

Regjering og stortingsmenn kom i prosesjon fra stasjonen til festgudstjenesten i Eidsvoll kirke. Foto: Johannes Holmsen. Original i Eidsvoll museums fotosamling.

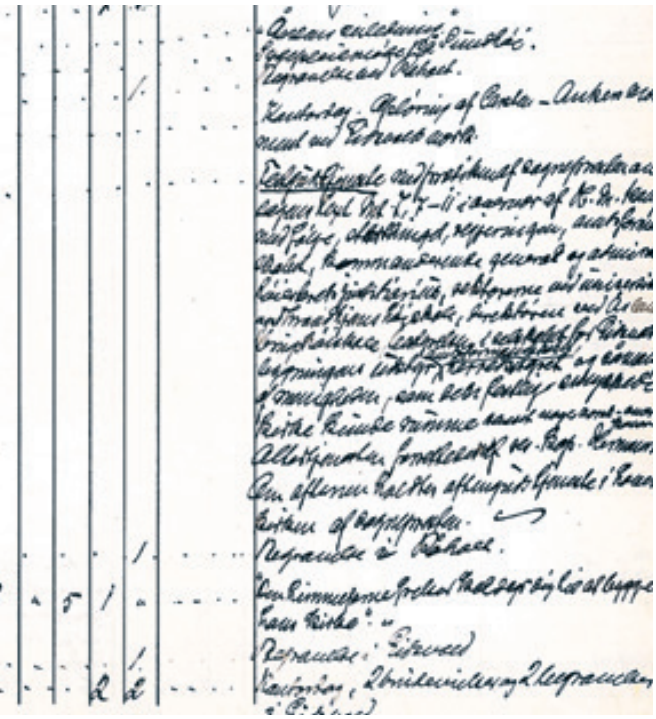

Innførselen i dagsregistret til sognepresten om festgudstjenesten. Original i Statsarkivet i Oslo (Eidsvoll prestekontor: Kirkebøker, Ia, dagsregister 1, 1905 – 1916).

Planleggingen, forberedelsene og feiringen av grunnlovsjubileet i 1914 har nedfelt seg i ulike arkiver. Vi vet at materiale i varierende grad er bevart hos geistlige instanser og i kommunene. Mest finnes nok i arkivene etter biskopen i Kristiania og kirkekontoret i Kirke- og undervisningsdepartementet samt etter Eidsvoll kommune. Trolig finnes det spredte spor i mange lokale arkiver om arrangementene rundt om ellers i landet.

Arrangementet på Eidsvoll var godt forberedt. For planleggingen ble det valgt en egen jubileumskomité på tyve framtredende menn og kvinner. Det hadde blant annet et eget innkvarterings- og opplysningskontor i den nordre paviljongen ved Eidsvollsbygningen. Der var det innlagt telefon for blant annet pressen. Og for at de store folkemengdene skulle kunne komme fram, seilte Skibladner fra Lillehammer kl. 6 om morgenen, og ekstratog ble satt opp nordfra og sørfra. Det var pyntet ved stasjonene, ved Eidsvoll Verk og både utenfor og inne i Eidsvoll kirke med nasjonalfargete bånd og girlandere av granbar.

Avdukning og kongemiddag 16. mai

Jubiléumsfesten startet lørdag 16. mai med avdukingen av Carsten Anker-monumentet.
Hele kongefamilien med følge var til stede, kong Haakon VII, dronning Maud og kronprins Olav med matrossløyfe. Blant de festkledde eidsvollingene som var samlet i parken omkring monumentet, var det også en del andre prominente gjester. Etter avdukingshøytidligheten holdt kongen en tale.

Etter arrangementet var kammerherre Haakon L. Mathiesen vert ved middagen for kongefamilien, Ankerfamiliens representanter og en del innbudte gjester, til sammen cirka sytti personer. Dronningen og kronprinsen returnerte, på samme måte som de var kommet, med automobil til Kristiania samme kveld. Kongen ble værende på Eidsvoll verk over natta.

Festgudstjenesten var viktig

Dagen startet med koralmusikk fra kirketårnet i Eidsvoll kirke og bekransning av Wergelandsbautaen utenfor kirken. Kl. 9.35 ankom stortingsmennene, regjeringen og de øvrige innbudte med ekstratog til Eidsvoll stasjon. De ble møtt av Eidsvoll herredsstyre og jubiléumskomiteen. Hele følget gikk til fots opp Badebakken til festgudstjenesten i Eidsvoll kirke. På plassen utenfor var det tykt av folk. Kongen med følge ankom direkte fra Eidsvoll Verk.

Dagsregisteret fra Eidsvoll er en kilde som beretter om festgudstjenesten og deltagelsen 17. mai. I en knapp form har sogneprest og prost Wilhelm Andreas Wexels Harboe ført inn at det 5. søndag etter påske, på dagen 17. mai 1914, i Eidsvoll kirke, var "Festgudstjeneste med prediken af sognepresten over dagens text Mt 7,7–11 i overvær af H.M. Kongen med følge, stortinget, regjeringen, amts-

Dagsregisteret
Prestene var pålagt å føre dagsregister, som var en dagbok over geistlige embetsforretninger. Det var først innrettet som en del av kirkeboka, men senere ført etter et trykt skjema i separate protokoller. Dagsregisteret ga opplysninger om når og hvor gudstjenester ble holdt, prekentekst, katekisasjon, konfirmasjonsundervisning, sognebud, skolebesøk og bekjentgjørelser. Med hensyn til statistikken skulle det også føres opp antall nattverdsgjester, innledete barselkvinner, døpte, viede og jordfestede.

formandskabet, kommanderende general og admiral, høiesterettsjustitiarius, rektorerne ved universitetet og Trondhjems høiskole, direktøren ved Ås landbrugshøiskole, bestyrelsen i selskapet for Eidsvoldsbygningens udstyr, herredsstyret og så mange af menigheden, som den festlig smykkede kirke kunde rumme samt nogle norsk-amerikanere. Altertjenesten forrettedes af res.kap. Hermanrud. Om aftenen holdtes aftengudstjeneste i hovedkirken af sognepresten."

Det var bare de innbudte som fikk plass i kirken under festgudstjenesten. For vanlige folk ble det derfor holdt en friluftsgudstjeneste foran kommunelokalet samtidig. Dagsregistret har imidlertid ingen opplysninger om hvem som forrettet der og hvor mange som var til stede.

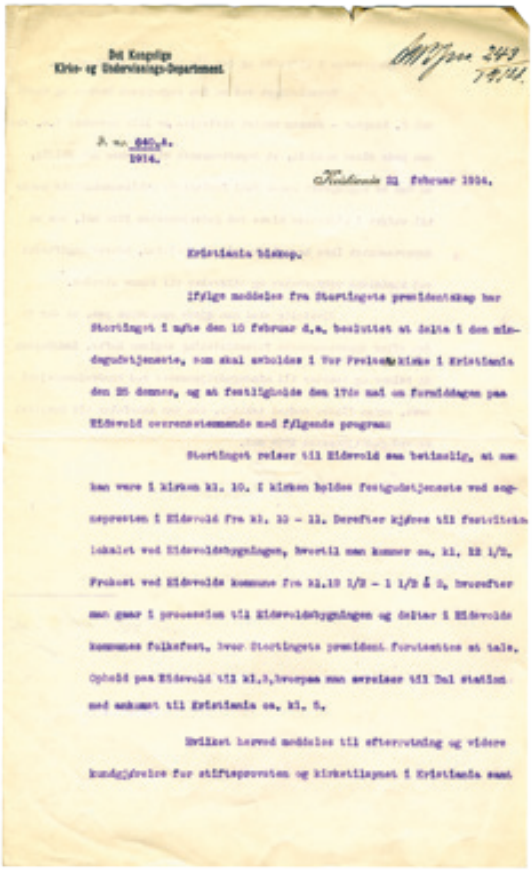
Det Kongelige
Kirke- og Undervisnings-Departement

A. no. 840/1.
1914.

Christiania 21 februar 1914.

Kristiania biskop.

Ifølge meddelelse fra Stortingets presidentskap har Stortinget i møte den 10 februar d.a. besluttet at delta i den mindegudstjeneste, som skal afholdes i Vor Frelsers kirke i Kristiania den 25 dennes, og at festligholde den 17de mai om formiddagen paa Eidsvold overensstemmende med følgende program:

Stortinget reiser til Eidsvold saa betimelig, at man kan være i kirken kl. 10. I kirken holdes festgudstjeneste ved sognepresten i Eidsvold fra kl. 10 – 11. Derefter kjøres til festforsamlingslokalet ved Eidsvoldsbygningen, hvortil man kommer ca. kl. 12 1/2. Frokost ved Eidsvolds kommune fra kl.12 1/2 – 1 1/2 å 3, hvorefter man gaar i procession til Eidsvoldsbygningen og deltar i Eidsvolds kommunes folkefest, hvor Stortingets president forventes at tale. Ophold paa Eidsvold til kl.3, hvorpaa man avreiser til Dal station med ankomst til Kristiania ca. kl. 5.

Ordnet herved meddelse til efterretning og videre kundgjørelse for stiftsprosten og kirketilsynet i Kristiania samt

Kirkedepartementets brev til Kristiania biskop om deltakelse ved festlighetene på Eidsvoll. Original i Statsarkivet i Oslo (Oslo bispedømme: Dd, journalsaker 44, 1914).

Geistlige forberedelser for hele landet

Det var Kirke- og undervisningsdepartementets og biskopenes ønske at jubiléumsgudstjenestene denne dagen fikk en så festlig karakter som mulig. Sammen hadde de kommet fram til at det ikke burde lages noe særskilt ritual. Derimot fikk sogneprestene myndighet til, i samarbeid med de andre prestene på stedet, å ordne gudstjenesten på den måten som de etter forholdene fant mest tjenlig, så vel med hensyn til ritual som med hensyn til tidspunkt. For byer med flere kirker fikk biskopen myndighet til å fastsette felles tidspunkt for alle gudstjenestene. Gudstjenestene burde for øvrig ikke avvike for mye fra den vante formen. Hver sogneprest kunne velge sin tekst for prekenen, men departementet minnet om de anbefalte prekentekstene for 17. mai-gudstjeneste i et rundskriv fra 1899. Som høymessesalme ble anbefalt "Vår Gud han er så fast en borg", og etter prekenen "Gud signe vårt dyre fedreland". Minnegudstjenestene burde avholdes i hovedkirkene. I prestegjeld med flere kirker ble prestene oppfordret til å holde en ettermiddagsgudstjeneste i en av kirkene der det ikke ble forrettet om formiddagen.

På salmebokforlaget i Kristiania var det, etter departementets foranstaltning, utgitt et hefte med "Salmer og Tekster til Mindegudstjenester ved Hundreaarsjubilæet Nytaarsnat. 25de Februar. 17de Mai 1914". Klokkeringing og kiming i alle landets kirker skulle være spesiell på 17. mai.

Biskopen i Kristiania var koordinerende ledd mellom Kirke- og undervisningsdepartementet, stiftsprosten og kirketilsynet i Kristiania, sognepresten i Eidsvoll og festkomiteen. Blant biskopens journalsaker finner vi et brev fra departementet til videre etterretning. Det omhandler meddelelsen fra Stortingets presidentskap om Stortingets beslutning i møte 10. februar 1914, om å delta i festlighetene 17. mai om formiddagen på Eidsvoll. Det forteller videre om programmet, at Stortinget skulle reise til Eidsvoll i så passende tid, at det kunne være i

kirken kl.10. Etter festgudstjenesten skulle stortingsmennene bli kjørt til festivitetslokalet til frokost fra kl. 12.30 til cirka kl. 14 hvor Eidsvoll kommune skulle være vertskap. Deretter skulle de gå i prosesjon til Eidvollsbygningen og delta i kommunens folkefest med tale av stortingspresidenten. Oppholdet skulle avsluttes med avreise fra Dal stasjon, og med ankomst til Kristiania cirka kl. 17.

Prosesjon, flyoppvisning, taler og fyrverkeri

Hva som ellers skjedde, må vi først og fremst søke i avisene etter opplysninger om. Her fortelles det at under festgudstjenesten framførte et jubileumskor med åtti sangere, under ledelse av Hans Nielsen Johnsrud, en jubileumskantate forfattet av sogneprest Jonas Dahl og med musikk av organist Christian Cappelen.

Etter gudstjenesten ble gjestene kjørt med hest og vogn til Festiviteten på Eidsvoll Verk. De ble etterfulgt av en prosesjon med korps, skolebarn med flagg og foreninger med faner. Rittmester Hans H. M. Thaulow foretok, til glede for både store og små, flere runder over Eidsvollsbygningen og omegn med en flymaskin. Eidsvoll kommune spanderte frokost på nær tre hundre gjester. Menyen var buljong, laks, kylling, ostestenger, rødvin, champagne og tilslutt kaffe og sigarer. Etter at kongen hadde holdt en takketale, bega alle seg til Eidsvollsbygningen.

I rikssalen holdt stortingspresident Jørgen Løvland en tale for kongen, Stortinget og regjeringen. Etterpå var det samling utenfor. Ordfører Anders Venger holdt tale for kongen, og stortingspresident Jørgen Løvland holdt tale for dagen. Videre var det taler av statsminister Gunnar Knudsen og formann i jubileumskomiteen, amtsdyrlege Baard Arne Hjelde. Etter at de offisielle gjestene og kongen hadde brutt opp for å reise til Kristiania, ble det folkefest i parken.

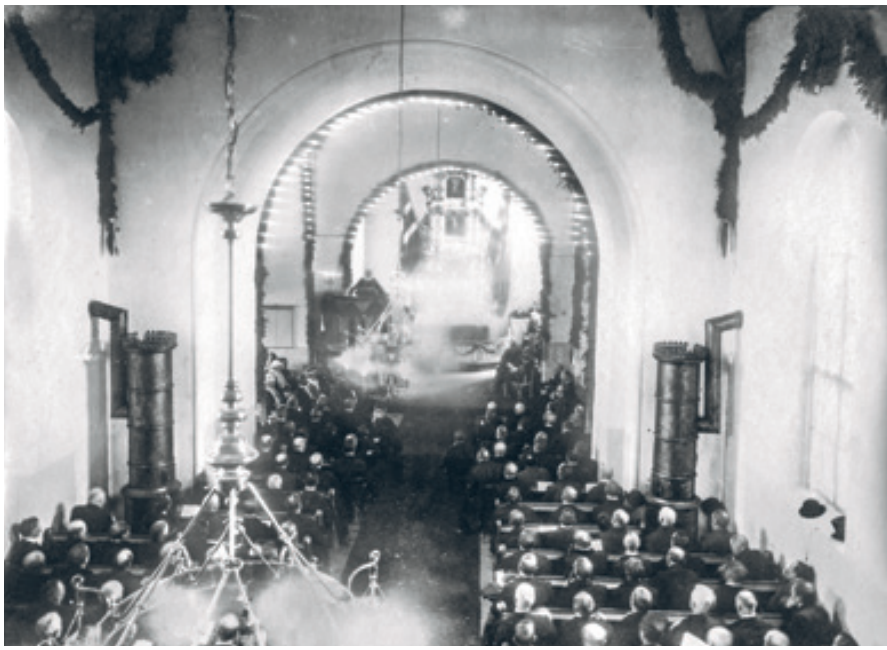

Fra festgudstjenesten i Eidsvoll kirke 17. mai 1914. Foto: Johannes Holmsen. Original i Eidsvoll museums fotosamling.

”Al den vakre sang og musikk bidrog i høi grad til at holde stemningen oppe paa den anstrengende festdag”, skrev Eidsvold Blad. Avisen berettet videre at ”Da det begynte at mørkne, tændtes de lange rækker av prægtige fakler i parken, over broen og foran Festivitetslokalet. Deres skin var av en eventyrlig virkning.” Reportasjen avrundes med at ”Siste nummer var et aldeles storartet fyrverkeri som virket overvældende i den mørke aften” og at arrangementet ble ”… fra først til sist en straalende begivenhet som aldrig vil bli glemt av de mange tusen deltagere.”

Kilder og litteratur

Eidsvoll prestekontor: Kirkebøker, Ia, dagsregister 1, 1906–1916

Eidsvoll kirketilsyn: forhandlingsprotokoll, s. 170–179

Oslo bispedømme: Ba, kopibok 29, 1914–1915

Oslo bispedømme: Ca, journal 18, 1913–1914

Oslo bispedømme: Dd, journalsaker 44, 1914

Flyen, Simen: *Eidsvoll Bygds historie 1914–1940*, 2002

Eidsvoll blad 19.05.1914, referert i *En folkefest over to dager* på www.eub.no

[Krøniken]

Vi markerer jubileumsåret 2014 med å gjengi kunngjøringer utelukkende fra 1814. De er hentet fra P. Vogt: *Love, Anordninger (...) der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning*.

1814

Siste budskap fra Danmark

21. februar. Aabent Brev fra Kongen af Danmark til Hs. Kongel. Høihed Prinds Christian Frederik til Danmark.
Vor venlige Hilsen, og hvad Vi ellers formedelst Slægtskab mer kjært og godt formaae! Høibaarne Fyrste, elskelige og kjære Hr. Fætter! Vi give Eders Kjærlighed hermed tilkjende, at da vor kongelige Villie, til Opfyldelse af Fredstractaten af 14. Jan. d. Aar, er Eder meddeelt i Vore under 17de og 19de Jan. samt 8de Febr. d. Aar til Eder ergangne naadigste Befalinger, og Vi saaledes maa antage, at hvad Eder af Os er bleven paalagt, angaaende de Commissarier at udnævne, ved hvilke Norges Fæstninger bør overleveres, allerede er udført, ligesom og at Eders Kjærlighed, efter at have ordnet alt, forlængst haver været betænkt paa at forlade Norge, saa ville Vi herved naadigst have Eders Kjærlighed entlediget fra det Eder anbetroede Statholderskab, hvorhos Vi dog med Hensyn til, om noget endnu maatte staae tilbage at udføre, her gjentage Vore forhen givne Befalinger, paa det at Saadant uden Ophold kan vorde udført; hvorefter Eders Kjærlighed strax vilde forlade Norge. Vi tilkjendegive derhos Eders Kjærlighed Vor allerhøieste Tilfredshed og Vort Hjertes Tak for Alt, hvad af Eder er bleven udført i den vigtige Post, som hidtil var Eders Kjærlighed med uindskrænket Tillid betroet. Vi forblive Eders Kjærlighed med al kongelig Naade stedse tilgedan og bevaagen.

En norsk regjering

2. mars. Regentens Kundgjørelse ang. et under Regentskabet etableret Regjeringsraad, hvorved sammes Medlemmer udnævnes, og derhos anordnes, at alle Sager, vedkommende Rigets indvortes Bestyrelse, hvilke før bleve indsendte til de kongelige Collegier, eller forhenværende Statholderskab i Norge, nu uden Undtagelse skulle tilstilles Regentskabet.

En mild regent

28. mars. Anordning, utstædt af Regentskabet angaaende Spidsrod-Straffens Afskaffelse ved den norske Armee, og andre militaire Straffers Bestemmelse:
For at give Norges hæderlige og brave Landkrigere af Underclasserne et Beviis paa Min Agtelse og Tillid, har Jeg besluttet og herved befaler, at Spidsrodstraffen fra nu af aldeles skal være afskaffet ved Armeen.
Jeg har den Forventning, at der for Fremtiden kun skal findes ganske Faa, hvis Forhold ikke maatte svare til denne Min Tillid, og for hvem Følelse af Ære og Borgerpligt ei er tilstrækkelig til at afholde dem fra Lovenes Overtrædelse. For disse skulle andre, Ærefølelsen og Helbreden mindre krænkende, Straffe anvendes som følger:
1) Forbrydelser imod Subordinationen og Respecten, forsaavidt de ei ere saa store, at de kreve Livsstraf eller Frihedens Tab for bestandig, ei heller saa ringe, at de ved den lovbestemte Correction paa Stedet kunne afsones, skulle straffes med eensomt Fængsel i 10, 15, 20 og indtil 90 Dage, paa tarvelig men tilstrækkelig Kost. Til den Ende skal i hver Fæstning ufortøvet indrettes 1 à 2 hertil skikkede Værelser, og et Spise-Reglement for saadanne Fængslede fastsættes.

Lånte skip

12. april. Regentens Parolbefaling, saalydende:
I det Jeg herved høitideligen erkjender Hs. Maj. Kongen af Danmarks Eiendomsret til de i Norges Havne nuværende Orlogsbrigger, hvilke ved Fredstractaten til Kiel ei afstodes til Sverrig, erklæres ligeledes: at denne til Norges Forsvar uundværlige Søstyrke indtil videre er tagen i norske Tjeneste, og vil saaledes føre norsk Flag og Vimpel.

Folket og riks-forsamlingen takker

12. april. Det norske Folks Takaddresse til Norges Regent, igjennem dets Repræsentanter: Da Norge, løsrevet fra sin ældgamle Forbindelse, var bleven bestemt til et Rov for erobresyg Ærgjerrighed, var dette vort elskede Fædreland dog ikke forladt, thi det havde sin første Tillid til Gud, sit nedarvede Mod og sin Kraft; det havde Dem, ædle Fyrste! Som efter det norske Folks almene Ønske greb og førte Roret med Viisdom, Værdighed og Kraft, som med stor og beundringsværdig Opofrelse forebyggede Anarchiets Rædsler, og lovede med Liv og Blod, i Forening med Folket, at forsvare Norges den gode Sag. Deres Kongl. Høihed har med Ord og Daad skjønt og kraftigen tolket Deres varme Følelse for Norges Held og Hæder, Deres urokkelige Troskab og Hengivenhed for et frit og ædelt Folks retfærdige Sag, Deres utrættelige Omsorg for dets Tryghed og Frelse. –
Hvor ønskede vi værdigen i Folkets Navn at kunne tolke den dybe og inderlige Følelse af Ærbødighed, Høiagtelse og Kjærlighed, som enhver ægte og redelig Normand nærer for Dem; den Taknemmelighed, hvormed det hele norske Folk i Deres Sendelse erkjender en af Forsynets største Velgjerninger imod et frit og trofast Folk i Farens og Nødens Stund; den Forvisning, det har, at Deres sjeldne Talenter, Dyder og trofaste Hengivenhed for det gamle Norges gode Sag ville blive det norske Folk uforglemmelige, saalænge det ikke forglemmer sig selv. Paa Rigsforsamlingens Vegne, efter dens Beslutning, undertegnet paa Eidsvold af Præsidenten og Vice-Præsidenten.

Eidsvoll verk.
Fra Christian Tønsberg: *Norge fremstillet i Tegninger*, Christiania 1848.

[Bokmeldinger / Notiser]

Priser og verdiforhold i middelalderen

Gunnar I. Pettersen: *Priser og verdiforhold i Norge ca. 1280 – 1500*. Riksarkivaren skriftserie nr. 39, Riksarkivet 2013.

”Brent sølv”, ”hvite penger” og ”bugild mark” er bare noen få eksempler på de mange ulike pengeslagene som kan forvirre den som leser middelalderkilder. Førstearkivar Gunnar I. Pettersen har imidlertid satt seg fore å skape orden og system i hele det norske verdi- og prismaterialet i perioden 1280–1500. I avhandlingen hans, som nå er utgitt av Riksarkivet, klargjør han verdiforholdet mellom mynt, regneenheter og naturalia som ble brukt som betalingsmidler. Og han systematiserer priser og verdier på jord, byeiendom, varer og gjenstander i vanlig bruk.

Forfatterens ambisjon har vært å samle alt relevant materiale i alle tilgjengelige kilder, både norske og utenlandske. Materialet er bearbeidet slik at priser og verdiforhold er omregnet til samme verdienhet. Dermed er de også sammenlignbare. Boka er et nyttig og arbeidsbesparende oppslagsverk for forskere og andre som ønsker å vite mer om pris og verdi i middelalderen.

Eidsvoll 1814

Hvordan grunnloven ble til

Knut Myklands og Eli Fures for lengst utsolgte klassiker fra 1989 er nå kommet i ny utgave. Teksten er i det alt vesentlige uforandret, men boken er nå gjennomillustrert og i farger. Eli Fure har stått for bearbeidelsen av teksten, mens kollegaen i Riksarkivet, Bente Engelsen, har vært billedredaktør. Boka er til salgs i bokhandlene.

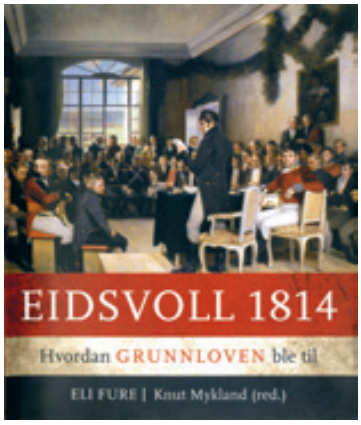

Eidsvollsfullmaktene tilbake til folket

Valgene til riksforsamling i 1814 var Norges første nasjonale valg. En av Riksarkivarens hovedsatsinger for grunnlovsjubileet består i å produsere vakre reproduksjoner av fullmaktene som ble utstedt til valgmennene og representantene. Disse ble utformet som høytidelige brev til Christian Frederik. De skulle overleveres på Eidsvoll og bevares ”i Rigets Arkiv”.

Nærmere fire hundre fullmakter fra hele landet er trykt hos Stortinget, som sammen med Riksantikvaren er samarbeidspartner i prosjektet. Nå er de på vei tilbake til sine opphavssteder i form av gaver til de kirkene og kommunene der valgene sto.

[Notiser]

Grunnlovsfeiring året rundt

Jubileumsarrangementa står i kø i år. Over heile landet vil 200-årsjubileet for den norske grunnlova markerast på ymist vis. Med konsertar, konferansar og kunstutstillingar ønskjer lokale og nasjonale arrangørar folk velkomne gjennom heile året. Det finst knapt ein kommune som ikkje skipar til folkefestar, jubileumsgudstenester, teateroppsettingar eller demokratiøvingar. I jubileumskalendaren på Stortinget sine nettsider kan du enkelt finne fram i arrangementsmangfaldet veke for veke: *http://www.stortinget.no/no/Grunnlovsjubileet/Jubileumskalender1/Aktuelle-hendelser.*

I Arkivverket starta vi året med historisk cruise til Kiel. Like etter kom vår gåvepakke til alle kyrkjer og kommunar der det vart halde val til riksforsamlinga: Vakre reproduksjonar av 400 fullmaktar som var utferda til lokale valmenn og representantar, og som blei overlevert Christian Frederik på Eidsvoll.

I mars opnar Riksarkivet si utstilling "1814 – offisielt og i kulissene", som vil stå fram til 4. november. Samtidig tilbyr statsarkiva utstillingar, teaterframsyningar og pedagogiske opplegg. I Trondheim har til dømes prosjektet "§113" allereie engasjert og utfordra teaterinteresserte skuleklassar. Våre eigne temasider for grunnlovsjubileet held deg oppdatert på det som skjer i dei ulike delane av Arkivverket.

Følg med på: *http://www.arkivverket.no/arkivverket/Tema/1814*.

Saman med fleire andre institusjonar er Arkivverket med på å kartlegge alle menneske som levde i Noreg i 1814, og i tillegg oppspore så mange etterkomarar av eidsvollsmennene som mogeleg. Vi følgjer Christian Frederik på twitter, og bloggar om historisk kokekunst. Allereie no kan vi røpe at ei flunkande ny historisk kokebok blir lansert til hausten. Men vi vil ogå gjerne slå eit slag for dei mange andre flotte arrangementa som er i vente rundt om i landet i år! Sjekk kalenderen og følg med i lokale media. Nokre tips frå oss no på vårparten må vere å få med seg utstillingane på Eidsvoll, i Nasjonalgalleriet og vandreutstillinga "Spillet om Norden" på Norsk Folkemuseum, og ikkje minst, utfordre barn og unge på demokrati, ytringsfridom og allmenn deltaking gjennom nettstaden "Min stemme": *http://minstemme.no*.

Gratis bøker i Riksarkivbygningen

Seksjon for kildeutgivelse i Riksarkivet reduserer lagerbeholdningen. I 2014 tilbys derfor en rekke bøker og hefter gratis til publikum. En mengde utgivelser er lagt ut på paller i vestibylen i Riksarkivbygningen, og det vil komme mer etter hvert. Det er fritt frem for å komme og forsyne seg.

Tilbudet varer i utgangspunktet i hele 2014, men hvilke titler som er tilgjengelige vil variere i løpet av året. Tilbudet om gratis bøker gjelder kun ved personlig oppmøte. Publikum som ønsker bøker tilsendt i posten, henvises til den ordinære nettbutikken: *www.arkivverket.no/arkivverket/Nettbutikk*.

[Utstillinger]

GRUNNLOVSUTSTILLING:

1814 – offisielt og i kulissene

I forbindelse med grunnlovsjubileet åpner Riksarkivet en utstilling i Skattkammeret den 27. mars. Her vil vi vise sjeldne, vakre og interessante dokumenter frå året 1814, hentet fra egne samlinger samt noen innlånte objekter. Det helt spesielle i utstillingen vil være en samling segl og pregeredskaper som Christian Frederik brukte mens han var i Norge, såvel som stattholder som regent og til slutt som konge. Disse gjenstandene har til nå aldri vært vist frem samlet noe sted. Til utstillingen er det produsert en 78 siders katalog med fargebilder og tekst som forklarer de utstilte dokumentene og gjenstandene. Katalogen er til salgs gjennom nettbutikken på *www.arkivverket.no*.

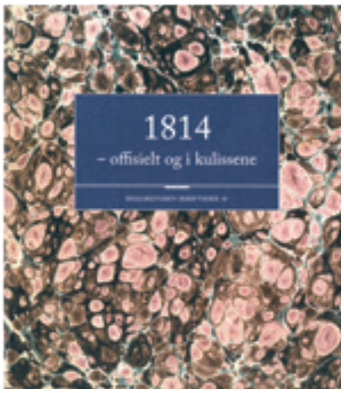

Arkivene – demokratiets grunnpilar

Hvordan ville samfunnet ha vært uten arkiv? Det er ett av mange spørsmål som stilles i en utstilling som åpner 11. mars i Arkivsenteret på Dora i Trondheim. Arkivene er et viktig redskap for å sikre demokrati og rettssikkerhet. Utstillingen knytter seg til grunnlovsjubileet. Den tar utgangspunkt i 1814 og viser utviklingen fram til i dag.

Velkommen!

Riksarkivet
Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4013 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: riksarkivet@arkivverket.no

Statsarkivet i Oslo
Sognsveien 221, Kringsjå, Oslo
POSTADRESSE: Pb 4015 Ullevål stadion, 0806 Oslo
TLF: 22 02 26 00
E-POST: saoslo@arkivverket.no

Statsarkivet i Hamar
Lille Strandgate 3, 2317 Hamar
TLF: 62 55 54 40
E-POST: sahamar@arkivverket.no

Statsarkivet i Kongsberg
Frogs vei 44, 3611 Kongsberg
TLF: 32 86 99 00
E-POST: sakongsberg@arkivverket.no

Statsarkivet i Kristiansand
Märthas vei 1, 4633 Kristiansand
TLF: 38 14 55 00
E-POST: sakristiansand@arkivverket.no

Statsarkivet i Stavanger
Bergelandsgate 30, 4012 Stavanger
TLF: 51 50 12 60
E-POST: sastavanger@arkivverket.no

Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22, 5009 Bergen
TLF: 55 96 58 00
E-POST: sabergen@arkivverket.no

Statsarkivet i Trondheim
Maskinistgata 1, 7042 Trondheim
TLF: 73 88 45 00
E-POST: satrondheim@arkivverket.no

Statsarkivet i Tromsø
Huginbakken 18, Breivika, Tromsø
POSTADRESSE: Pb 6315, 9293 Tromsø
TLF: 77 64 72 00
E-POST: satromso@arkivverket.no

Samisk arkiv / Sámi Arkiiva
Hánnoluohkká 45, Guovdageaidnu/Kautokeino
POSTADRESSE: Diehtosiida, 9520 Kautokeino
TLF: 78 44 85 60
E-POST: samisk.arkiv@arkivverket.no

Finn oss på www.arkivverket.no

Returadresse:
Riksarkivet,
Postboks 4013, Ullevål stadion,
0806 Oslo

TEMA I NESTE NUMMER:

Arven fra 1814

Fra minnematerialet etter 22.07.2011.
Original i Riksarkivet (S-6313_1_F).